

ÁLLATTENYÉSZTÉS

LEGELŐK

Mivel Dánfalván, de általában a felcsíki hat faluban a mezőgazdasági terület a lakossághoz viszonyítva kevés, az életfeltételek jelentős részét az állattenyésztéssel és az erdőgazdálkodással tudták biztosítani.

Felcsík lakossága már a letelepedéskor állattenyésztő nép volt, lovai, szarvasmarhái messze földön híresek voltak. Ezt megfelelő fajtákkal, gondos legeltetéssel, takarmányozással, hozzáértéssel érheték el. Egyrészt megfelelő nagyságú nyári legelőkre volt szükség a távolabbi, sőt az úgynevezett második határban, a havasokon, másrészt réti, erdei kaszálók is kellettek a téli takarmányozáshoz.

Erdélyben a havas szót erdő, legelő jelentésben már az 1300-as években használták. 1571-ben arról írtak, hogy a „székelységnek nagyobb része havasok között és havasok alatt“ és erdős földeken él.¹

Olyan megállapítást is megfogalmaztak, hogy a havasi legeltetés a székely gazdaság fontos, sok helyen a legfontosabb ága, egészen odáig, hogy a régi időkben még az adójukat is állatokkal rótták le. 1256-ban, 1263-ban az esztergomi érseknek barmokat, aprójószágot is tizedrészben fizettek a székelyek, a későbbiekben az ökörsütés került szokásba, s még 1723-ban is érződött maradványa, amikor Csík-, Gyergyó- és Kászonszékben az adót vonómarhák számához arányították.²

Többször is említettük, hogy a Keleti-Kárpátokban például Hosszúhavast a felcsíki hat falu közösen bírta. A közösség tulajdonának tartották 1535-ben is, majd 1592-ben a hat falu küldöttei a szentmihályiakkal véglegesítették határát.³

Hasonlóan közös volt Terkő havasa is. Az Madaras, Dánfalva, Karcfalva, Jenőfalva lakossága tulajdonát képezte. Jövedelmét Boldogasszony egyházközség fenntartására fordították. Később a havast a négy község évenként felváltva hasznosította. Még 1923-ban is a négy község magáénak tulajdonította, így az erőszakos kisajátítást sikerült megakadályozni.⁴

A XVI. században az állattenyésztés további bővülése következtében nagy hiány volt minden faluban kaszáló rétekben és legelőkben. Ezért is várták az aratás befejezését, hogy azokon a részeken is legeltessenek. Ebben az időben vált általánossá a falu szarvasmarháinak naponta csordába járatása.

Némely faluban a vetések mellett is kijelöltek legelőt, de ilyenkor kerítéssel kellett védeni a termést.⁵

Azt szolgálta a határkapu is, amelyet rendszeresen fel kellett állítani és őrzeni. Dánfalván még 1843-ban is feljegyezték a határkapu létét.⁶

A felcsíki falvakban napjainkban is, ahol a csorda eljár, ott kerítéssel védik a termést vagy kaszálókat.

Történelmi helynévként tartjuk számon, hogy Madarason 1654-ben a Kőpince mellett szénafüvet kaszáltak, vagy 1657-ben a Kápolna alól, a Kőpince környékén is.⁷

1853-ban a felcsíki hat falu havasai közül a következőket sorolták fel: Ivános, Csík, Vete, Gusás, Pávás, Kerek.⁸

A felcsiki hat falu havasai voltak még: Bükkhavas, Naskalat, Butasorok, Árpás, Hasszúhavas, Barátos is.

Az 1890-es nyilvántartás alapján Csíkban az állattenyésztéshez kapcsolódó területek: rét 184 789 hold, havasi legelő 153 000 hold, vagyis összesen 337 789 hold. Ez a teljes mezőgazdasági terület 73 százaléka.⁹

1901-re tovább növekedett a legelőterület. Ekkor rét 186 347, legelő 174 341 katasztrális hold, vagyis összesen 360 688 hold volt. De Csíkban 53 407 katasztrális holdat ugarnak hagytak, amelyen szintén állatokat legeltettek. Amennyiben ezt is hozzáadjuk az előbbihez, akkor 414 095 katasztrális hold állattenyésztést szolgált, amely mintegy 80 százaléka az egész mezőgazdasági területnek.

Azt még hozzá kell fűznünk, hogy a terület döntő része közös volt. De ez azt is jelentette, hogy karbantartására nem fordítottak kellő gondot, nem tisztították, a legeltetés is alkalmoszerűen történt: egyes területeken egyszerre sok, másikon kevés állat legelt, különösen a juhok nagy területet bejártak, gyakran nem is lelegelték, hanem letapodták a fűvet.¹⁰

Trianon után a havasi legelők tulajdonviszonyát is módosították. A 920–930-as években gyakran törvényszéken kellett döntenek, hogy bizonyos részek visszakerülhessenek eredeti tulajdonosaikhoz. Az agrárreform egyik intézkedéseként 1927-ben a karcfalviak királykúti legelőjét a békási románok javára kisajátították. 1928-ban fellebbezés eredményeként a bíróság visszaszolgáltatta a karcfalviaknak. Amikor 1928. május 10-én a karcfalvi közbirtokossági elnök, Bálint István vezetésével küldöttség ment a román csendőrmester kíséretében a havasrész visszavételére, a békásiak a karcfalviakat bizonyos vádak alapján feljelentették, amelynek eredményeként a közbirtokossági elnököt és kíséretét 6–6 havi fogházra ítélték és politikai jogaik gyakorlásától 5 évre felfüggesztették, a csendőrmester is 7 havi fogházbüntetést kapott.¹¹

1930-ban az Országos Magyar Párt a Népszövetséghez fordult sérelmeik orvoslásáért. Ennek eredménye az lett, hogy az országgyűlés döntése nyomán az eltulajdonított területet nem visszaadták, hanem a békásiaknak megvásárolták.

A következő évben, 1932-ben a dánfalvi közbirtokosság hosszú évek óta folyó perében hozott ítéletet a bukaresti Semmitőszék. Az történt, hogy szintén a békási románok az agrárreform után jogtalanul elfoglalták a dánfalvi közbirtokosság tulajdonát képező mintegy 300 holdnyi havasi legelőjét, amely Naskalat része volt. Hiába ítéltkezett a bíróság jog szerint a dánfalviak javára, a békásiak nem voltak hajlandók visszaszolgáltatni. Dr. Kovács Károly ügyvéd szaktudására volt szükség ahhoz, hogy hosszas tárgyalássorozat után Bukarestben ezt a jogosan bírt területet a dánfalviaknak végleg visszaitéljék.¹²

Az 1921-es földreform során a román állam 34 145 katasztrális holdat sajátított ki, amelyhez hozzátartoztak a felcsiki hat falu legelői is. A Magyar Párt képviselői a román parlamentben próbáltak fellebbezni az igazságtalan döntés ellen, de a sikertelenséget követően a Népszövetség segítségét kellett kérniük. A román kormány sorozatban különböző félrevezető indokokkal, többnyire a közös megegyezés ígéretével a döntés hatását kérte, így véglegesítésére 1940 után kerülhetett sor.

1937-ben a csíki határban 108 289 ha rét és kaszáló, 85 331 ha legelő volt.¹³

A magyar földművelésügyi minisztérium 1940-ben, különösen 1942-ben jelentős anyagi segítséget nyújtott a csíki legelők feljavítására: fűmagot, felszerelést, nagyobb pénzüsszeget utaltak ki mind a madarasi, mind a dánfalvi gazdáknak.¹⁴

A rendszerváltást követően újjáalakult közbirtokosság Dánfalván is megszervezte a legeltetést. A határban összesen 1274 ha a legelő. A Dánfalvi Naskalaton 108 ha, Bükkhavason 226 ha, a Domukon 388 ha legelő található. A Hargitán kialakított legelők: Herke, Szurdok, Bükk tartománya, Fűrészoldal, Válaszút, Kiskörös-kertje, Szenespaták, Langoldal, Zavarog, Rossz lovak-havasa, Fingó-hágó, Pál-kútja, Ágköze, Csutakköze stb.¹⁵

Az utóbbi időben a dánfalviak is a legelőket állatfajták szerint jelölték ki. A növényedéket a naskalati részre, Nagysorokra, a juhnyájukat Bükkhavásra hajtották, de hajtottak a butasorki és hídlási legelőkre is. Találunk legelőt a Súgó részén is.

Arra is ki kell térnünk, hogy a II. világháborút követően 1944–1948 között a szomszédos román falvak lakói újból területfoglalásba kezdtek. A jogtalanul eltulajdonított területek visszakövetelését tompította az erdők, velük együtt a havasi legelők államosítása, majd a kollektív gazdaságok megalakulása. Jellemző a román politikára, hogy amikor 1968-ban meghúzták a megyék határait, az elosztással megbízottak abba igyekeztek, hogy a székely területek legelőiből bizonyos részeket a moldvai megyékhez kapcsoljanak, amelyeknek visszaszerzése 1989 óta napjainkig folyik, gyakran pereskedés útján. Dánfalva legelőhatárának döntő részét sikerült visszaszerezni. 2005-ben a község tulajdonában 1376 ha legelőt tartottak nyilván. 2006-ra a barátosi részen lévő legelő is visszakerült a közbirtokossághoz.¹⁶

A legelők karbantartásához hozzátartozik rendszeres tisztítása. 1942-ben általános megállapítás, hogy az utóbbi időben teljesen elhanyagolták, nagy területek válnak így kihasználhatatlanná. A földművelésügyi minisztérium szorgalmazta a karbantartást, a rendszeres tisztítást. Ahhoz anyagi támogatást is nyújtott.

Napjainkban nagyobb gondot kezdtek fordítani a legelők bővítésére, tisztán tartására. 2006-ban a legelők támogatására Dánfalván 325 személy mintegy 900 ha-ra 900 millió lejt igényelt. Közel 2 milliárd összeget utaltak ki az őszi vetésekre, fejőstehenekre és legelőkre.¹⁷

Dánfalván 2007-ben úgy határoztak, hogy a legeltetésért bizonyos összeget gyűjtenek be: 1 tehénre 10 lejt, 1 növényedékre 5, 1 juhra 2 lejt kell fizetni, amely összeget a községben a gáz bevezetésére fordítják.

Az utóbbi években a dánfalviak is fokozatosan megtanulták a pályázatok előnyeit, ezért évente elkészítik igényléseiket. Erre biztatták a lakosságot a község vezetői is minden fórumon. Közgyűléseket tartottak, felhasználták a helyi újságot is. A Csíkdánfalvi Harangszóban több alkalommal írtak arról, mikor és hogyan kell a pályázatokat elkészíteni. 2005–2006-ban már megkezdték a támogatások kérését. 2008-ban május 15-ig kellett beadni az igényléseket. A pályázóknak bizonyos szabályokat be kellett tartaniuk. Hektáronként 124 Eurót biztosítottak azon gazdáknak, akik az úgynevezett „magas természeti értéket képviselő gypet” július 1-je után kaszálják le, és két hét alatt betakarítják. Adtak 58 Euró támogatást hektáronként azon gazdáknak is, akik hagyományos módon végezték el a kaszálást, betakarítást. Kikötések közé tartozott az is, hogy ne használjanak műtrágyát, tartsák be a túllegetetés szabályait.¹⁸

KASZÁLÓK

A havasi és közelebbi legelők mellett nagy figyelmet kellett fordítani az állatok téli táplálására. Ehhez a nyár folyamán megfelelő mennyiségű takarmányt kellett begyűjteni.

Szénát készítettek a havasok egyik részén is, de inkább a közelebbi erdei vagy különösen réti kaszálókon biztosították a szükségletet. A szénafű védelme az „ennek előtte” törvények szerint is gyakorlatban volt, de már az 1581-es falutörvényben is fontos helyet kapott.¹⁹

1620-ban Csíkban a közös havason úgy készítették elő az egységes kaszálást, hogy megszabták, kik kaszálhatnak: a havasi bíró és prókátorai ötödmagukkal, a lófők negyed-, a veres darabontok és szabadok harmad-, az ősjobbágyok másodmagukkal és a nem örökös jobbágy egyedül mehetett kaszálni. Később, 1666-ban annnyival módosították a szabályt, hogy a havasi bírák továbbra is ötödmagukkal, a nemesek nyolcad-, a lófők negyed-, a darabont és a szabad székely harmad-, az örökjobbágy másodmagával, míg a szellér egyedül mehetett a fű levágására.

A havasokon a kaszálás előkészítése Szent Lőrinc napján, augusztus 10-én kezdődött, majd a tulajdonképpeni fűvágásra augusztus 21-én került sor, nagyjából másfél napot tartott, a takarásra egy hetet szántak, az időjárástól függően. Ilyenkor a családok is felköltöztek a havásra, és ott vidám napokat töltöttek. Egy részben két szekér szénát nyertek, a részt kaszanyéllel mérték. A havasi széna külön értéket jelentett, minősége felülmúlta a rétit.²⁰

A közös havasokat a XIX. században fokozatosan felosztották a községek között, de közösségi jellege egyik részét a legeltetéskor megőrizték.

A falu közvetlen határában, de az erdőbe nyúlóan is jelentős területeket hagytak kaszálóknak, amelyeken biztosították állataiknak a télre szükséges szénát. Dánfalva határában csupán néhány helyet említünk. Ilyen volt: Bérmező vagy Béméző, Fügéskert, Herke, Selymék, Gelence, Medvegödör, Örvendő, Págyikra stb.²¹

Történelmi adatok a felcsíki hat falu kaszálásáról, szénakészítéséről.

Az adófizetők adatai 1721-ben:

Madarason	260 szekér
Dánfalván	171 ½ szekér
Karcfalván	81 szekér
Jenőfalván	115 1/2 szekér
Szenttamáson	114 ½ szekér
Szentdomokoson	131 szekér. ²²

Ismerjük az 1750. évi adatokat is. A begyűjtött széna mennyisége falvanként:

Madaras	317 szekér
Dánfalva	316 ½ szekér
Karcfalva	106 szekér
Jenőfalva	236 ½ szekér
Szenttamás	184 szekér
Szentdomokos	243 ½ szekér. ²³

Az állattartóknak számolniuk kellett azzal, hogy télre egy igásállatnak 3–3 ½ szekér szénát kellett biztosítani. Azt is kiszámították, hogy egy lónak naponta 5 kg szénára, 3 kg szalmára, 2 kg zabra van szüksége.²⁴

A belterjes gazdálkodás terjedésével Csíkban egyre több helyen kezdettek szénapótlóként is, kis területen nagyobb, jobb minőségű állati táplálékokat, bükkönnyt, különösen lóherét, lucernát termesztani.

Csíkban 1902-ben közölt adatok szerint bükkönnyel és zabos bükkönnyel 1071, lóherével 323, lucernával 227 katasztrális hold területet vetettek be. Az 1902-ben 550 hold lóherével és lucernával bevetett területet hasonlíthatjuk az alig 13 évvel korábbi állapotokkal, akkor, 1889-ben még csak 221 katasztrális holdat vetettek be.²⁵

Dánfalva határában 1936-ban a terület 35,7 százaléka kaszáló volt. Ma a határban 2000 ha a kaszálóterület.

Meg kell említenünk, hogy napjainkban kedvezményben részesítették azon gazdákat, akik nagyobb területen és gépesítve gazdálkodnak. Kedvezményesen lehet vásárolni önjáró kaszálógépet, amelynek árához az állam 60 százalékkal járult hozzá. De csak azok a gazdák juthattak e kedvezményhez, akik legalább 2 ha mezőgazdasági területtel rendelkeztek, továbbá megfelelő istállójuk van, tartanak legalább 2 fejőstehenet vagy 10 juhot, esetleg 10 kecskét.²⁶

A jó kaszás ember a faluban mindig megbecsült volt. Régi emlékek maradtak kaszálások versenyről. Az utóbbi időben külön versenyt is rendeztek a falu legjobb kaszása címért.

• A kaszálógépek egyre jobban elterjednek, 2008-ban Dánfalván 210 kaszálógépet tartottak számon.

ÁLLATTARTÁS

LÓ

A székelység életében kezdetektől egészen máig fontos szerepet töltött be a ló. A katonáskodás különösen megkövetelte a ló megfelelő szaporítását és kellő erőben tartását.

Nem véletlen, hogy a mondákban, mesékben is a ló az értéket jelentette: az ember segítője, lehetőség ügyeinek gyors intézéséhez, a mesében gyakran tanácsadója is.

Azt is megjegyezhetjük, hogy a ló megnevezése ebben vagy hasonló formában legalább négyezer évvel ezelőtt már ismert volt a rokonnépek körében is, sőt akkor már használatos volt a nyereg, fék, kengyel, ostor stb.

Megállapították, hogy a régi magyar fajta kiveszett, újabbak honosodtak meg, s ezek a nemesített fajták gyorsan elterjedtek. A gondozott, jól betanított ló a csíki ember gazdaságában az ékességet jelentette egészen napjainkig.

A ló ősfajtái: diluviumi, a tarpán, erdei törpe. Erdélyben, a Székelyföldön is hosszú évszázadokon át a keleti lovakat tenyésztették. Ezek közepes termetű, rendkívül edzett, kitartó, nem túl igényes, gyors lovak voltak. Nemesítették Arábiában, Indiában. Régebbi tejt is hasznosították: úgy is mint táplálékot, úgy is mint szeszes italt.²⁷

Említsük meg, hogy színük szerint mintegy 40 elnevezés ismert, amelyek közül gyakori használatú: fehér, fakó, pej, fakó-tarka, kesely, szürke, sötét szürke, barna, sötét- és világosbarna, deres stb.

Ha kezdetben a gyors helyváltoztatást, harci feladatok teljesítését szolgálták, a későbbiekben a mindennapi mezőgazdasági munkálatok részesei voltak: vontatásra, fuvarozásra, az eke vontatására, bizonyos eszközök működtetésére, betakarításra használták.

Azt is megállapították, hogy a honfoglaláskor a férfiak többnyire lóháton, az asszonyok, gyermekek, öregek szekereken, esetleg gyalog érkeztek. Később meglepő számú székely lovas katona vett részt a magyar királyok harcaiban.

A letelepedést követő időszakról tudjuk, hogy már az 1200-as években a királyoknak a székelyek lovat adományoztak, sőt a székely ispán hivatalba lépésekor minden széktől egy-egy lovat kapott köszöntésként.²⁸ Azonkívül az 1300-as években elterjedt bajvívó tornákra – éppen szívósságuk és gyorsaságuk miatt – a Székelyföldről vitték a lovak döntő részét.²⁹

A csíkiak lovakon harcoltak Hunyadi János seregében, és azt is megállapították, hogy Mátyás király katonái között 16 000 lovas székely vonult csatába.³⁰ Hozzátehetjük, hogy a falvakból nem vittek a harcok terére minden lovat, tehát a tényleges szám nagyobb volt.

Az 1500-as évek közepén Oláh Miklós esztergomi érsek nagy tisztelettel írt a székelyekről, s megállapította: „ha háború tör ki ellenük, könnyen tudnak ötvenezer vagy még több fegyveres embert kiállítani“ – ebben megfelelő rész jutott a lóföknék.³¹

Nagyjából azonos időben írt a székelyekről a következő esztergomi érsek is, Verancsics Antal: „Utódokban nem kevésbé termékeny nép, úgyhogy ma kb. 30 000 embert tud fegyverbe állítani, ha nem vonják el a házaktól védelmezőiket. Többnyire lovon harcolnak“.³²

Ha Mátyás király idejében 16 000 lovast, ugyannyi gyalogot küldtek hadba a székelyek, ha az előbbieket összesített számú seregében is csak felét tekintjük lovasnak, ha a túlzásokat is figyelembe vesszük, akkor is jelentős számú lovat említhetünk a Székelyföldön.

A későbbiek adatait is arányítva az egészhez, Felcsík hat falujából legalább 200–300 lovas résztvevőt számíthatunk.

Az 1569–1570-es határozat szerint az egész tartományban lovat az urak híre nélkül eladni nem szabad.³³

Egy ideig továbbra is a lófők és főnépek számaira figyelve állapíthatjuk meg a lovak körülbelüli számát. Az 1602-es összeírásban Dánfalván 29 lófőt számolunk, Madarason 8-at, Karcfalván 4-et, Jenőfalván 14-et, Szenttamáson 9-et, Szentdomokoson 5-öt, a felcsíki hat faluban 69-et. Mivel hiányos volt a számbavétel, és még Dánfalván lehetett a 27 szabadosnak is, sőt a jobbágyoknak is lova, még legalább 40 lovat számíthatunk, így 100 körüli lehetett Dánfalván a lovak száma, a felcsíki hat faluban pedig a szabadosokat is hozzászámítva s azt, hogy egy lófőnek nem csak egy lova lehetett, a jobbágyokra is gondolva, ez évben is feltételezhetünk legalább 400–500 lovat.³⁴

Tizenkét évvel később, 1614-ben már pontosabb az összeírás. Az akkori 43 dánfalvi lófő, 23 szabados lovainak száma olyan 80–100 lehetett. Így a felcsíki hat faluban összeírni 129 lófő, 2 nemes és 134 szabados, esetleg jobbágy rendelkezhetett 400–500-on felüli lóval.

1619-ben Csík nyolc falujában 990 gazdaságban 387 paripát, mellettük még 849 méneslovat említettek. Következtetésként megállapították, hogy átlagosan a gazdáknek 2,25 paripája és igáslova volt. Ebben az évben Csík-, Gyergyó- és Kászsónszékben a gyalogos puskásokat írták össze, s azt is, hogy hány lóval rendelkeznek. Kiderült, hogy igen kevés lovat tartottak: Dánfalván mindössze 9-et, Madarason a „Hámorra való szolgák“ 42-öt, Karcfalván 3-at, Jenőfalván 9-et, Szenttamáson 16-ot, Szentdomokoson 11-et.³⁵

Az 1643-as összeírás számbavételekor is a lófökről készült kimutatásra vagyunk utalva a körülbelüli lovak számának megállapításához. Ekkor Dánfalván 56 a lófők

száma, 21-en pedig azon a kimutatáson szerepelnek, akik csatákban vagy természetes halállal távoztak az élők sorából. Közölték még 7 hadiszolgálatra alkalmatlan, 3 bujdosó lófő nevét. Ezek szerint a faluban legalább 100–150 lónak kellett lennie, hisz a lófők is nem csak egy lovat tartottak.³⁶

Az ez évről készített összesítő szerint Madarason 58, Dánfalván 56, Karcfalván 19, Jenőfalván 56, Szenttamáson 30, Szentdomokoson 51 lófőt tartottak nyilván, összesen tehát 270-et.³⁷

A más helyen számításba vett adatok szerint is a hat faluban ekkor legalább 600–700 lónak kellett lennie.

1658-ban figyelembe kell vennünk a lengyelországi hadjáratot, az akkori nagy veszteséget, a tatár fogságba jutást, így Dánfalván 21, a felcsíki hat faluban 142 lófőt írtak össze.³⁸

További csökkenés figyelhető meg 1661-ben, amikor az egymást követő csatározások során ismét nagy számban estek el csíkiak itthon is a fejedelmek harcaiban. Ez évben Dánfalván 16-ra csökkent a lófők száma, Karcfalván 8, Janőfalván 31, Szenttamáson 17, Szentdomokoson 17 lófőt írtak össze, mind a Székely István uram százához tartoztak. Madaras nem szerepel a kimutatásban. A fenti falvakban összesen 89 lófőt írtak össze. Ha ehhez hozzáadjuk a szentdomokosi 2, szenttamási 12, jenőfalvi 8, karcfalvi 4, összesen 26 lovas puskást, akkor is 115 a lovasok száma.³⁹

A lovakat hosszú ideig szántáshoz nem alkalmazták, de 1713-ban olyan megjegyzés található, hogy „szántani való lovak”.⁴⁰

Az 1721-es összeírás a falvak állatállományát részleteiben is feltüntette: Dánfalván 50, Madarason 32, Karcfalván 32, Janőfalván 24, Szenttamáson 32, Szentdomokoson 24 lovat írtak össze, a hat faluban összesen 194 a lovak száma.

Ismét figyelembe kell vennünk, hogy az 1717–1719-es nagy szárazság következményeként ember, állat egyaránt pusztult.

Összesítésként ekkor Felcsíkon 636, Alcsíkon 827, Gyergyóban 942, Csíkban Káacson kivételével 2405 lovat írtak össze.⁴¹

A XIX. században a gazdasági fellendülés és a kereskedelem kiszélesedése jelentősen növelte a lovak számát. Az erdélyi, a csíki régi ló, ménes világhírű volt. Ezekben a lovakon a csíkiak számos csatát vívtak. Felcsíkon ekkor, 1850-ben 4385-öt, Csíkban összesen 11 733-at írtak össze.⁴²

Annál is inkább értékelendő e szám az előzőkhöz képest, mert egy-két évvel korábban számosan vonultak lóháton a szabadságharcba, a túlerő győzelme után mind az osztrák, mind az orosz katonák számos lovat hajtottak el.

Az 1878-as összeíráskor Csíkban összesen 11 948 lovat találtak. Ez egyben azt is jelenti, hogy a későbbi határőrök nélküli időszakban vajmi keveset szaporodott a lovak száma. 1884-ban Csíkban 12 221 lovat írtak össze.⁴³

Megállapították, hogy a XIX. század végére a lótenyésztés jelentősen háttérbe szorult. 1884-es összeírás óta 1901-re 1626-al szaporodott ugyan, ekkor 13 847-et számoltak össze, ami azt jelentette, hogy minden 100 négyzetkilométerre 308, 1000 lakosra 121 jut, az országos átlag négyzetkilométerenként viszont 706, 1000 lakosra 131. „Mióta a székely huszárkatonaság megszűnt s mióta a katonalovat a székelység nem maga tenyészti a maga számára, azóta a lótenyésztésnek is vége van“. Szaporítását az 1894. XII. törvénycikk szerint az állam segíti, a községek vezetőit fajmének tenyésztésére ösztönzik. Felcsíkon községi méneket tartanak Szentdomokoson, Szenttamáson, Jenőfalván.⁴⁴

A két világháború között Csíkban a lovak száma tovább növekedett: 1935-ben 15 050 lovat írtak össze. Megjegyezték azt is, hogy a XX. század elejére a híres székely ló már ismeretlen.⁴⁵

1943-ban, 1944- elején a német katonaság számára folyamatosan vásárolták a lovakat. Mivel a jó lóért akár áron felül is fizettek, a dánfalviak is tömegesen hajtották szemlére. A hozzáértő katonatisztek itt bőven vásároltak számukra megfelelő lovakat.

A lovak számának gyors csökkenésére a kollektív gazdaságok megalakulásával került sor. A gépi gazdálkodás hangsúlyozásával valósággal üldözték a lovakat, csak ügyeskedéssel lehetett megmenteni a gazdálkodáshoz feltétlenül szükségeseket. Így 1962 és 1992 közötti számvetés szerint átlag 356 lovat sikerült megtartani.⁴⁶

2005-ben a községben 256-ot számoltak össze.⁴⁷ Az utóbbi időben már 260–300-at is nyilván tartanak.

A lovak szaporításáról egy-egy gazda gondoskodott. A 940-es években Zsigmond Istvánnak voltak kiváló ménlovai. Manapság a közbirtokosság nem tart, ellenben a faluban 2–3 helyen található ma is.

TEHÉN

Feltételezhetően Csíkban is a magyar erdélyi szürkefajta volt az elterjedt.

Szívósságával a félszilaj állattartásba beilleszkedett, de jól lehetett hasznosítani igásállatként is, amikor a föld szántása valamelyest könnyebbedett.

A tehének tartásáról bővebb feljegyzés található az 1619-es összeírásban. Ekkor Csíkszék gyalogpuskásainak teheneit és más állatait vették számba. Dánfalván a 19 gyalogpuskásnak 38 tehene volt, ami átlag kettőt jelent, de például Péter Tamás 7-et tartott.⁴⁸

Madarason a 40 gyalogpuskás 99 tehenet tartott, amely átlagban 2-nél többet jelentett, de Pál Istvánnak szintén 7 tehene volt. Karcfalván 21 gyalogpuskásnak 37, Jenőfalván 40 gyalogpuskásnak 81, Szenttamáson 52-nek 70, Szentdomokoson 43-nak 87 tehene volt. A hat faluban 215 gyalogpuskás 412 tehenet tartott.⁴⁹

Az 1721-es összeíráskor Dánfalván 64 családnak 102 tehene volt, Madarason 63 családnak 117, Karcfalván 32-nek 44, Jenőfalván 58-nak 93, Szenttamáson 67-nek 91, Szentdomokoson 74-nek 71 tehene volt. Ezek szerint a hat faluban 358 család 518 tehenet tartott. Alcsíkon 2108, Felcsíkon 1632, Gyergyóban 1697, Kászonban 549 a tehének száma. Csíkban összesen 5986 tehenet írtak össze.⁵⁰

Amíg a korábbiakban átlag két tehenet lehetett számítani egy-egy gazdaságban, addig az 1750-es bővebb összeíráskor az derült ki, hogy nem volt minden családnak tehene. Dánfalván ekkor 115 családnak 105 tehene, 39 borja volt, Madarason 123 családnak 89 tehene és 26 borja, Karcfalván 62 családnak 53 tehene, 5 borja, Jenőfalván 103 családnak 97 tehene, 22 borja, Szenttamáson 117 családnak 83 tehene, 75 borja, Szentdomokoson 160 családnak 153 tehene 49 borja volt. A felcsiki hat faluban 680 család 580 tehenet és 216 borjat tartott. A lakossághoz képest igen alacsony mind a tehének, mind a borjak száma.⁵¹

A XIX. században nagyobb figyelmet fordítottak a tehének szaporítására. 1850-ben Felcsíkon 6042, Alcsíkon és Kászonban 6084, Gyergyóban 8363, összesen Csíkban 20 488 szarvasmarhát tartottak.⁵²

Az 1870-ben Csíkban összesen 63 732 szarvasmarhát számláltak össze.

A század végén már bizonyos területeken a magyar állam is segítséget nyújt a csíki állattenyésztésnek. Amíg korábban az erdélyi magyar fajta az elterjedt, de kedvelt a „mokány” vagy „csángó” is, amely kisebb alkatú, de jó tejelő, addig 1884-ben földművelési minisztérium a pinzgánit próbálta meghonosítani. Nagyobb testű, jó tejelő, de a falutól viszonylag távol eső legelőre nehezen jutott el, hisz naponta akár 5–10 kilométert is meg kellett tennie.⁵³

A szarvasmarhák száma 1901-ben 81 185, amelyből egy négyzetkilométerre 1807, ezer.lakosra 791 jutott. Országos átlag négyzetkilométerre 2092, 1000 lakosra 388.

Súlyuk: bika 349, tehén 212, ökör 245 kg. Az országos átlagban a bika 485, tehén 340, ökör 452 kg. Éretéke Csíkban: a bika 344, tehén 160, ökör 263 tinó 120 korona.

1884-ben Csíkban 65 496 szarvasmarha volt, 1901-re még 15 699-el szaporodott.⁵⁴

A Székelyföldön Erdély Romániához csatolása, majd az 1921-es földreform után 1925 és 1935 között az állattenyésztés számottevően visszaesett. Csíkban a fejőstehenek száma – a Csíki Lapok 1936. július 26-i közlése szerint – a tíz év alatt 3550-el, vagyis 11 százalékkal esett vissza. Bizonyítja, hogy az állatok tenyésztését kedvelő, lehetőségeit megteremtő vidéken az emberek életfenntartásukért kénytelenek eladni állataikat.⁵⁵

A felcsíki gazdák is meghonosították a svájci származású szimmentáli jellegű pirostarka tehenet, a bronzdereseket és az említett pinzgani fajtát. A gazdaság szempontjából fontos volt, hogy a tehén jó tejelő legyen, megfelelő erővel rendelkezék az igavonáshoz, kielégítő húsmennyiséget biztosítson.

Dánfalván az 1930-as években egy fejőstehén ára 2000 lej volt, egy liter tejért 4 lejt adtak, egy kg hús általában 1,16 lejbe került.⁵⁶

A XX. század második felében fokozatosan háttérbe szorult a teherbíró, igavonó képesség követelménye, hisz a lovakat igavonásra, földművelésre jobban befogták, mint korábban, később pedig a falusi gazdaságokban nagy szerepet kapott a gépi erő alkalmazása. Így tehát a húshozamra figyeltek. Ennek a követelménynek a pirostarka a legjobban megfelelt, hisz gyorsan nő, vágósúlya megfelelő, húsa jó minőségű, úgynevezett márványozott. Tejelés szempontjából felveszi a versenyt a világ legjobb tejelő fajtáival, ha szakzerűen táplálják.⁵⁷

A dánfalvi termelőszövetkezetben összesen 1430 tehenet tartottak, közülük 700-at fejtek.

Annyit hozzáfűzhetünk, hogy a jó tejelő tehén minden körülményben, napjainkban is jelentős pénzforrást biztosít a dánfalvi gazdáknak. Külön elismeréssel kell szólnunk Kajtár Sándor állattenyésztő mérnök tájékoztatásairól, amelyeket a Csikdánfalvi Harangszó havonta megjelenő újságban rendszeresen közölt. Tanácsokkal látja el a gazdákat a tehéntartás újabb követelményeiről, a tejelő állatok szakszerű tartásáról, az Európai Unió és az állam támogatásának kihasználásáról, amely az állatállomány további javítását, a korszerű gépesítést segíti. Tenyésztési egyesületek fontosságára hívja fel a figyelmet, amely lehetővé teszi a tejhozam gazdaságosabbá tételét. Ma már Dánfalván az Európai Unió támogatásával korszerű tejcsermók épültek. A tejbegyűjtő központ építésére a magyarországi Szülőföld Alapítványtól a Szarvasmarhatartók Egyesülete pályázattal 1 200 000 forintot nyert. Felépítéséhez hozzájárult az önkormányzat, a kormány. A beruházás összértéke 200 000 új lej.⁵⁸

Az utóbbi időben az állam is hozzájárult az állattenyésztés terjesztéséhez. 2007-ben, aki 3 tehenet vagy 6 hónapnál idősebb borjút tart – bizonyos előírásoknak megfelelően – 240–250 lej támogatást kapott. Ezt az összeget helyezték kilátásba 2008-ra is.

2008-ban minden szarvasmarha után az állam 49,5 új lejt fizetett.

Azért kérték Dánfalván a hegyvidéki övezetbe sorolást, mert ilyen címen a fejős-
teheneket tartó tenyésztők számára megfelelő pályázással tehenenként még 150 lejt biz-
tosít az állam.⁵⁹

Dánfalván 2007. november 3-ig a napi tejmennyiség, a családi használaton kívül 3100
liter, évi 1 131 500 liter. Ha literéért 0,75 lejt fizetnek, az 8,5 milliárd régi lejnek felel meg.⁶⁰

Elterjed a községben a fejőgép, a tejhűtő, a minőséget ellenőrző műszer. A Csík-
dánfalvi Harangszóban szakszerű utasításokat közölnek a napi tápanyagról, a különféle
hasznos takarmányokról, a vízmennyiségről stb.

A 2005-ös számbavételkor Dánfalván 910 szarvasmarhát tartottak nyilván.⁶¹

Többen a közbirtokosságtól bérlik a legelőt. Ilyenek: Ábrahám Zoltán, Albert And-
rás, Albert Vilmos, Antal Gergely, Antal László, Fülöp Zoltán, Horváth Jenő. Egymás kö-
zött elosztják a területeket az állatok számától függően. Egy-egy csoportban 20–50 tehenet
őríznek. A tejet naponta beszállítják a csarnokba. Havonta megállapítják, kinek melyik te-
hene hány liter tejet ad, azt a csarnokban nyilvántartják, annak megfelelően fizetik.⁶²

ÖKÖR

Ökör szavunk ótörök eredete bizonyítja, hogy a magyarság régi állatai közé tarto-
zott. Szent István törvényei között így írnak róla az 1000-es évek elején: ha „hívó személy
vasárnap olyan valakit találna, aki ökörral dolgozik, vegyék el tőle az ökröt.”⁶³

Abban a részben, amelyben a templomok építését tíz falunak ajánlották, még ki-
egészítették azzal, hogy adományozzanak 6 ökröt is.⁶⁴

Hogy ezek a törvények mennyire gyűrűdtek át a székely szokásokba, nehezen
mutatható ki, de a későbbiekben a büntetésekben jelei megmutatkoztak.

Az ökör szerepe a székely mezőgazdaságban akkor növekedett meg, amikor az új
területen fel kellett szántani a gyepes részeket, s amikor az erdőirtás következtében tovább
növekedett a megművelhető terület. Ekkor már az önkéntesen vállalt adót is ökörral fi-
zették, amit ökörsütésnek neveztek. Rohamosan növekedett az ökrök száma, hisz már az
1400-as években családonként egy ökröt kértek, ha a királyt megkoronázták, házasodott
vagy fiúgyermek született. Olyan feljegyzés is ismeretes, hogy a székelyek az 1200-as
években barmokat adományoztak a királynak.⁶⁵

Köztudomású olyan tény, hogy az 1400-as években a székelyek családonkénti ado-
mányozásából 60 000 ökör gyűlt volna össze, amiről eleve megállapítják, hogy túlzás.⁶⁶

Az 1500-as években különböző ürüggyel növekedett az ökörsütések száma. Mivel
sokan kaptak mentesítést az adózástól, az 1500-as évek közepén 12 000 ökröt tudtak ösz-
szegyűjteni. Olyan szokás alakult ki, hogy 4 ökör közül egyet vettek el, ebből következik,
hogy a Székelyföldön 48 000 ökör lehetett. Ebbe az összesítésbe nem lehet beleszámítani
a „földönlakók” ökreit, mivel ők nem adóztak.⁶⁷

Oláh Miklós azt írta, hogy amikor a királynak fia születik, minden székely ad egy
ökröt. Ugyanitt arról is írt az érsek, hogy amikor II. Ulászló fia, II. Lajos született, és
tisztelétére gyűjtötték be az ökröket, a székelyek ellenszegültek, a király csapatainak,
majd másodszor harcban kellett legyőzniük őket.⁶⁸

1571. május 27-én a székelyek panaszukat, szegénységüket az 1562-es felkelés
után ökrök felsorolásával fejezték ki. A büntetések, az adó eredménye, hogy amely em-

bernek 12 ökre volt, „négy vagy kettő ha vagyon, kinek nyolc vagy hat volt, kettő ha vagyon, de nagyobb részinek egy sincs“.⁶⁹

Ökörösítésről az utolsó híradás 1607.június 10-én Kolozsváron hangzott el.⁷⁰

A gyalogpuskások állatairól 1619-ben értékes összeírást készítettek. Az összesítésben Dánfalván ekkor 19 gazdának 46, Madarason 40-nek 123, Karcfalván 21-nek 51, Jenőfalván 40-nek 74, Szenttamáson 52-nek 107, Szentdomokoson 43 gazdaságban 82 ökröt számláltak össze. A felcsiki hat faluban összesen 215 gazdaságban 483. Hangsúlyoznunk kell, hogy ebben a nyilvántartásban csak a gyalogpuskások, tehát sem a nemesek, sem a lófők, sem más rétegek nem szerepelnek.⁷¹ Az 1721-es összeíráskor Dánfalván 119 ökröt találtak, Madarason 118-at, Karcfalván 48-at Janőfalván 96-ot, Szenttamáson 98-at, Szentdomokoson 60-at, a hat faluban összesen 539-et. Egész Csíkban összesen 5726-ot: Gyergyóban 1769-et, Felcsíkon 1613-at, Alcsíkon 1966-ot, Kászonban 378-at.⁷²

1750-ben egy csoportba írták az ökröket és lovakat mint igavonókat. Dánfalván ekkor 254 igavonót tartottak nyilván, az 1721-es adatokhoz képest, amikor 50 lovat és 119 ökröt írtak össze, ami 169 igavonót jelentett, összesen 85 növekedést mutathatunk ki. Ebben az évben minden faluban név szerint ismerjük az állattartókat. Az összesítőben a neveket is közöljük.

A továbbiakban Madarason 198, Karcfalván 117, Janőfalván 162, Szenttamáson 203, Szentdomokoson 162, összesen a hat faluban 1096 lovat és ökröt tartottak nyilván, ami 1721-hez képest majdnem kétszeres növekedést jelent.⁷³

A felcsiki falvakban az ökröknek jelentős szerepük volt az erdőlésben is.

Az ökrök, általában a szarvasmarhák teletetése Felcsíkon úgy történt, hogy amely állatok nem fértek el a fedett istállóban, azok ugyan fedett, de az oldalrészekben nyitott helyen telettek. 1776-ban, a határőrség megalakulása után, katonai úton rendelték el, hogy a szarvasmarhákat pajtában, istállóban kell teletetni.⁷⁴

A XX. században, az 1921-es romániai földreform következményeként rohamosan visszaesett Csíkban is az állattenyésztés. Ennek eredménye, hogy 1925 és 1935 között az ökrök száma 4074-el esett vissza, ami az előzőkhöz képest 27 százalékkal kevesebbet jelent.⁷⁵

A későbbiekben a gazdálkodásban egyre nagyobb szerephez jutottak a lovak, szán-táshoz a teheneket is fel tudták használni, így az ökrök fokozatosan háttérbe szorultak.

TENYÉSZBIKÁK

A tenyészbikákról is kell szólnunk. A szarvasmarha-állomány gyarapításához minden községben gondoskodni kellett a tenyészbikák tartásáról is. Év közben igen nagy becsben tartották, teletetését egyes helyeken úgy oldották meg, hogy minden tehéntartó gazda megszabott időben felváltva gondját viselte a bikának.

A jenőfalvi falutörvények között a bika tartása is szerepel. 1781-ben arról írtak, hogy „minden ember elnezte, hogy az falu bikája az gabonában jár“... „senki bé nem hajtotta, eltúrték minden kártételit“. A teletetésről szintén Jenőfalván őriztek meg adatokat. 1798-ban azt jegyezték fel, hogy Karda István uram teleteti. Azért, akinek „tehenmarhája vagyon“ fizet fél véka zabot, akinek két borjúzó tehene lesz, egy szán fát szállít, továbbá a gazdák egy szekér trágyát visznek Karda István földjére.

Hallhattunk olyan esetről is, amikor a bika gondozóját halálra sebezte.

A XIX. század végén már falvanként kezdtek gondoskodni arról, hogy a falu bikáit

megfelelő külön épületben tartásuk, és fizetett gondozót fogadjanak melléjük. Ezt tették Dánfalván is. Kiváló fajbikákat tartottak a községben, időközönként felfrissítették az állományt. Manapság a közbirtokosság egy bikát tart, akinek több tehene van, egyénileg is eltart egy bikát, de nagyon elterjedt a mesterséges megtermékenyítés.

JUH, KECSKE

A magyar nyelvben a juh szó bizonyára már a bolgár-török időben ismeretes volt, de ugyanebben az időben meghonosodott a török eredetű sajt, túró, gypajú, majd a szláv eredetű bárány szó is.⁷⁶

Akik még tovább is tekintettek eredetébe, azok azt is feltételezték, hogy akár meg is előzhették a szarvasmarha tenyésztését.

Őseink elsősorban gypajáért, bőréért, húsáért tartották, de fontos táplálékuk volt a tejéből készült sajt, túró. Bár gypaja alapvető ruházatkodási lehetőséget jelentett, napjainkban helyét egyre szélesebb körben foglalják el a műszálak.

Húsát a bibliai koroktól kedvelt táplálékként hasznosították. Erős hagyományként él mindmáig a húsvéti bárány fogyasztása falun is, városon is. Kedvelt eledel volt a juhhús kalákákban, akár trágyázáskor, szántáskor, főleg csépléskor, amikor nagyobb számban gyűltek össze a segítők. Más összejöveteleken is szintén a kedvelt ételek közé tartozott.

A sajt, a túró kellő kezeléssel sokáig eltart, nyári munkák idején számos ételformában hasznosítják, megfelelő táplálék a friss orda is.⁷⁷

A juhajták közül elsősorban az úgynevezett racka juhot kell említenünk, amelyről megállapították, hogy a honfoglaló magyarság magával hozta a Kárpát-medencébe.⁷⁸

Székelyföldön a későbbiekben elterjedt a cigája, a curkán, a birszán, de finom gypaja miatt egyes vidékeken kedvelték a berke fajtát.

A Székelyföldön a korai elterjedt állatfajták közé tartozását bizonyítja az is, hogy az esztergomi érsek a székelyektől juhadót szedett, annak tizede pedig az érseket illette.⁷⁹

Az erdélyi püspök 1283- és 1287-ben dézsmát kért a bárányok után.⁸⁰

A székelyföldi juhtenyésztésről a továbbiakban is, a XIV. században is híradást jegyeztek fel.

1562. június 20-án a Segesváron tartott országgyűlésen elhangzott: „Az községnek panaszkodásából értjük, hogy az mű dézmásink és az főnépek is, kik a bárányokat ... megszokták a dézmásoktól venni”.⁸¹

1569–1570-ben olyan határozatot hoztak, hogy az egész tartományban berbécsset eladni az urak híre nélkül nem szabad.⁸²

Később Bethlen Gábor 1623-ban elrendelte, hogy székelyföldi módra készítsék a sajtot, tömlöket, vagyis a bőrbe tömött túró.⁸³ Az 1744-es erdélyi árszabás szerint egy berbécs ára 1 forint 50 dénár, ugyanennyi a jó fejős és bárányos juh ára is.⁸⁴

Néhány szót kell szólnunk a kecskéről is, mert az összeírásokban egy fejezetben tüntették fel a juhokkal. Annál is inkább, mert feltételezik, hogy nagyjából egy időben honosodhatott meg a juhval az ember szolgálatában. Elsősorban tejéért, de húsáért, bőréért, szőréért is tartották. Tejhozama testsúlyának tízszerese, de kellő táplálék biztosításával felemelkedhet akár húszszorosára is. Hozzá tehetjük, hogy könnyen biztosítható számára a táplálék, hisz igénytelen állat. Nagyobb méretű tenyésztésére Dánfalván, Felcsíkon régebb nem került sor.⁸⁵

Néhány feljegyzésből pontos adatok maradtak ránk mind a dánfalvi, mind a felcsíki hat falu juhtenyésztéséről. Amikor 1619-ben Bethlen Gábor Erdély fejedelme összeíratta a csíki gyalogpuskásokat, akkor meglepő eredmény született a juhtenyésztésről. Dánfalván csupán 14-et, Madarason és Karcfalván egyet sem, Jenőfalván 6-ot, Szenttamáson 87-et, Szentdomokoson 82-öt írtak össze. Kiemelkedett Szenttamáson Bőjte Lőrinc, akinek 50 juha volt. Annál többet írtak össze Gyergyóban. Ott például Gyergyószentmiklóson 279-et tartottak nyilván.

Ismerjük az 1721-es összeírás adatait. Mindig figyelembe kell vennünk, hogy két évvel korábban a nagy szárazság idején az állatok közül is sok elpusztult. Mégis akkor Dánfalván 745 juhot és kecskét találtak. Madarason 553-at, Karcfalván 448-at, Jenőfalván 447-et, Szenttamáson 612-öt, Szentdomokoson 729-et. A felcsíki hat faluban 358 családnak 3534 juha és kecskéje volt. Az egész Felcsíkon 12 991, Alcsíkon 14 150, Kászonban 5066, Gyergyóban 12 102 a számbavétel eredménye, Csíkban összesen 44 309.⁸⁶

Az 1750-és összeírás szerint Dánfalván 762 juhot és kecskét tartottak, alig többet, mint 1721-ben. A legtöbb az akkori 10 jobbágycsalád tulajdonában volt, 146. Közülük is kiemelkedett Boér István, kinek egymagában 64 juha és kecskéje volt. A felcsíki hat faluban Madarason 492, Gyenge Andrásnak 30; Karcfalván 492, Mészáros Péternek 38; Janőfalván 568, Dancsuly Oprának 56; Szenttamáson 612, Ágoston Józsefnek 40; Szentdomokoson 876, Găina Fodornak, aki vándor 56. A felcsíki hat faluban összesen 3377 juhot és kecskét írtak össze.⁸⁷

Csíkban 1870-ben 109 900 juhot és 16 073 kecskét számoltak meg.⁸⁸

1884-ben 113 467 juhot és 5618 kecskét vettek számba, majd 1890-ben csak juhot 85 767-et. Azt láthatjuk, hogy alig 6 év alatt Csíkban a juhállomány 27 700-al csökkent.⁸⁹

1901-re a csíki juhállomány 120 677-re emelkedett, viszont a kecskék száma 1878-hoz képest jelentősen csökkent, 7460 maradt. A juhok száma szerint 100 négyzetkilométerre 2686 esik, országos átlag 2522, 1000 lakosra pedig 1058, az országos átlag 468. Közöljük azt is, hogy 1902-ben egy bárány ára Csíkban 5 korona volt.

A kecskék állománya valószínűleg azért hanyatlott, mert a vármegye vezetői mind tenyésztésüket, mind legeltetésüket korlátozták. Dánfalván alig néhány helyen tartottak kecskét.⁹⁰

1937-ben Csík megyében 86 484 juhot tartottak, ami ismét jelentős visszaesést bizonyít. Ugyanakkor megállapították, hogy Csík lakossága gyapjúszükséglete kielégítéséhez legalább 300 000 juhra volna szükség.⁹¹

Dánfalván 2005-ben 1550 juhot írtak össze,⁹² kecskét 144-et számláltak.

Ki kell még arra térnünk, hogy Felcsíkon – Dánfalván is – minden faluban legalább egy, de több „esztena-társaságot” alakítottak. Legutóbb Dánfalván három működött: Fel-szeg–Oltfalva részen, amelynek esztenabírója Gáll Domokos, helyettese Both László, Város–Középszeg részen az esztenabíró Zsók Géza, működik a Cimborá Esztenatársaság, amelynek esztenabírója Fibula László. Az utóbbihoz 350 juh és 150 kecske tartozik. Egy társasághoz általában 400–500 juhot soroltak, újabban ezt a számot kibővítették.

Mindenik társaság önálló, saját törvényeit megszabó közösség. Vezetőiket választják, akik intézik a társaság ügyeit.

A juhok kihajtása a húsvét napjától is függ, mert a bárányok egyik részét az ünnepre vágják le. A juhok nyírását a kihajtás előtt végzik el.

A közbirtokosság 25 berbécszet tart, amelyeket a juhok számának megfelelően évente kiadnak egy-egy csoportnak.⁹³

Az állam is segíti a juh- és kecsketenyésztést: 2008-ra 43,9 új lejt fizettek.

SERTÉS

A több ezer éve ismert állat a magyarság körében már az ugor korban hasznosították, a török együttélés idején honosodott meg nyelvünkben a disznó, valószínűleg az ártány is. Korán elterjedt a Székelyföldön. Az 1562-es segesvári országgyűlésen említik a székelyek panaszaként a sertések dézsmáját. A hat székely széki főemberek és lófők azzal folyamodtak János Zsigmondhoz segítségért, hogy a „földönlakóiknak, szolgálóiknak, maguknak is disznóiból tizedet vesznek ... a dézsmások még malac korában megveszik a tizedet”.⁹⁴

Ösi fajtája a XVIII. századra nagyjából eltűnt, fokozatosan meghonosodott a mangalica, amelynek magyar fajtája a XIX. századtól ismeretes. Ez azonban inkább zsírsertés volt, amely jól megfelelt az akkori követelményeknek, de ugyanabban a században helyüket az angol hússertés foglalta el. Mára már teljesen háttérbe szorult a zsírsertés.

Csikban, Felcsíkon is szinte mindenik család legalább egy disznót tartott. Elősegítette a kapásnövények, különösen a pityóka nagyobb méretű termesztése.

Dánfalvi tenyésztésről 1619 óta vannak adataink, amikor a gyalogpuskások összeírásakor számba vették a tulajdonukban lévő sertéseket. Dánfalván ekkor 19 gazda 45 disznóját írták össze. Antal Györgynek 11 disznója volt.⁹⁵

Madarason 40 hámoron való szolganak 128, Karcfalván a 21 gyalogpuskásnak 67, Jenőfalván 40-nek 81, Szenttamáson 52-nek 87, Szentdomokoson 43 gyalogpuskásnak 90 sertése volt. A hat faluban 215 gyalogpuskásnak 498 disznóját írták össze. Csikban összesen 4099 volt.⁹⁶

Az 1721-es összeírásakor Dánfalván 69 családnak 90 sertését írták össze, Madarason 70-nek 119, Karcfalván 35-nek 60, Jenőfalván 66-nak 88, Szenttamáson 74-nek 90, Szentdomokoson 79 családnak 57 disznóját tartották számon. A hat faluban 393 családban 504 sertést tartottak. Meglepő, hogy Szentdomokoson jó néhány család nem tartott disznót. A csíki székekben: Felcsíkon 1936, Alcsíkon 3404, Kászomban 517, Gyergyóban 1646 disznót írtak össze. Csikban összesen 7503-at számláltak.⁹⁷

Ismerünk adatokat a sertés 1744-es árfolyamáról: öreg rideg sertés ára 1 forint 60 dénár, süldőmalacé 60 dénár, verőmalacé 18 dénár.⁹⁸

Az 1750-es összeírásból név szerint ismerjük a sertéstartó gazdákat. Dánfalván ebben az évben 119 családban 96 disznót tartottak, Madarason 123-ban 253-at, Karcfalván 62-ben 28-at, Jenőfalván 103-ban 129-et, Szenttamáson 118-ban 148-at, Szentdomokoson 167-ben 75-öt. A felcsíki hat faluban 692 családban 728 sertést írtak össze. Szentdomokoson, Karcfalván még két családnak sem jutott egy, ellenben Madarason minden családnak átlag kettőt lehetett volna számolni, de itt 6 telektartozékkal rendelkező zsellér összesen 217 sertést tartott.⁹⁹

1870-ben Csikban összesen 24 181 sertést tartottak nyilván.¹⁰⁰

A sertések száma 1901-re Csikban is valamelyest emelkedett, akkor 27 222-öt írtak össze.

Megállapították, hogy a mangalica jobb fajtával keveredett, amelyben a legeredményesebb a sötétszürke, hosszú testű, rövid lábú.

1902-ben Csikban egy kg serteshús 88 krajcárba került.¹⁰¹

Csikban a sertések száma 1935-re majdnem felére csökkent az 1901-es számbavételhez képest, hisz 14 569-et számláltak. A lakosság teljes ellátásához 45 000-re lett volna szükség. A 930-as évek elején egy közepes sertés ára 2000 lej volt.¹⁰²

A 2005-ös számbavétel szerint Dánfalván 856 disznót és 24 anyakocát tartottak számon.¹⁰³

A két világháború között, de a II. világháború után is szaporításukról a közbirtokosság gondoskodott, a kanokat a községházánál tartották. Manapság a közbirtokosság két kant tart.¹⁰⁴

BAROMFI

A baromfi: tyúk, lúd, kacsa, pulyka, galamb, gyöngytyúk régtől az ember táplálékai közé tartozik. A nyom, amely tojás jelentésű, már az ugor korban ismert volt, a lúd, toll, tojás szavuhkat a finnugor korból eredeztetik. A török együttélés idején honos volt a tyúk szavunk. A honfoglalás után a Kárpát-medencében a házi lúd és kacsa tenyésztése terjedt el. A galamb későbbi szláv hatást mutat.¹⁰⁵

Csikban, Dánfalván a legelterjedtebb a tyúk. Szinte minden udvarhoz hozzátartozik a több tyúk, néhány kakas. Általában az asszonyok foglalkoztak keltetésével, táplálásával, tojásaiknak felhasználásával a konyhán: rántva, főve, tésztafélékben hasznosították. Ludat, rucát kevesebb helyen, pulykát még ritkábban tartottak. Manapság a baromfi tartása, szaporítása ipari méreteket öltött.

Az 1562. június 20-án tartott segesvári országgyűlésen említették, hogy a lúdfiakat meg szokták a dézsmásoktól venni.¹⁰⁶

Az 1750-es összeírásakor szárnyasok csoportjában Dánfalván 90-et, Madarason 115-öt, Karcfalván 60-at, Jenőfalván 87-et, Szenttamáson 88-at, Szentdomokoson 55-öt soroltak fel, ami a hat falu 358 lakosához képest igen kevés, 495, egy családnak átlagban 1,30 jut, de Szentdomokoson a 74 családnak 55 szárnyasát írták össze. Felcsíkon a 963 családnak 1894 szárnyas jutott.¹⁰⁷

Az 1884-es összeírás szerint Csikban 156 316 tyúkot, 48 607 ludat, 7683 rucát, 5481 pulykát, 2914 galambot írtak össze.¹⁰⁸

Felcsíkon a legtöbb ludat Madarason szaporítottak, nyaranta a falu végétől egészen az erdei részig nagy területen legeltetik, többnyire gyermekek őrzik.

A XX. században általában a baromfitenyésztés növekedőben van: tolla, tojása, húsa egyre értékesebb. 1901-ben 10 tojás ára 40–65 fillér, korábban 15–20 fillért fizettek érte, a csirke párja 1,20–1,90 korona között volt.¹⁰⁹

Az 1930-as években Dánfalván a tyúk 50, a csirke 25, a kakas 40, ruca ára 50 lej, egy tojásé 31 bani volt.¹¹⁰

A 2008-as számbavétel szerint Dánfalván 6889 szárnyast tartottak nyilván.

HÁZINYÚL

Nem a mezei nyúl háziasítása, meghonosodása több ezer éves. Szaporaságáért, húsaért, gyapjáért, bőréért, de kedvtelésből is tartják. Az idők folyamán több fajtáját kitevnyésztették. Különböző fajtája az 1 kg-ostól akár a 6–8 kg-osig is megnő. Csikban inkább a vegyes hozamú nyulakat tenyésztik: csincsillát, a bécsi kéket és fehérét stb. Sok helyen gyermekek kedvenceként tartják. Kellő gondozással Dánfalván is kiegészíti a háztartást.¹¹¹

MÉHEK

Az emberiség történetében fontos szerepet töltött be a méhekkal való kapcsolat, amely a legrégebb időkig nyúlik vissza. Említik a korai irodalmi alkotások is. Az Énekek énekében ilyen sorok találhatók:

Ajkadról, kedvesem, színméz csordul,
Méz és tej van a nyelveden.¹¹²

Az istenek ajándékának tartották az Iliászban, Hipokratész mézzel is gyógyított. A kereszténység terjedésével méhviaszból készítették a gyertyát.

Az ótörök nyelvben a méhet „meh“-nek, a mézet „mer“-nek nevezték. A magyar nyelvben a legrégebb szavaink közé tartozik, a honfoglaláskor a magyarok mézzel édesítettek. Később, már 1019-ben Szent István adománylevelében előfordul a méhek gondozása. Azt is feljegyezték, hogy Mátyás király idejében elterjedt volt a méz, mézeskalács, mézsör, a viasz is. Belőle még külföldre is szállítottak.

Az erdélyi püspök rendeletében 1283- és 1287-ben közölte, hogy dézsmát a méhek után is vegyenek.¹¹³

Okiratok szerint a méhsör a jobbágyok szolgáltatásai közé tartozott.¹¹⁴

János Zsigmond, Erdély választott királya 1562. június 20-án Segesváron tartott országgyűlésen elrendelte, hogy rajméhek szerint is tized vétessék. Ahol a tíz szám be nem telik, ott a különbözetet régi szokás szerint a gazdák pénzzel váltsák meg. János Zsigmond 1566-ban is törvénybe iktatta a méhek adóztatását.¹¹⁵

1569–1570-ben olyan határozatot hoztak, hogy mézet az urak híre nélkül az egész tartományban eladni nem szabad.¹¹⁶

A XVI. században a továbbiakban is vissza-visszatérő határozat, hogy a méhek száma szerint dézsmát kell fizetni. 1595-ben Báthori Zsigmond úgy rendelkezett, hogy a méhdézsmát a régi szokás szerint kell beadni.¹¹⁷

Básta György 1602-ben elrendelte, hogy a somlyói barátoknak élelem mellett még 6 hordó sört küldjenek, hisz a régi erdélyi fejedelmek is adattak.¹¹⁸

Feljegyezték, hogy a XIV–XVII. században a megesett személyek vagy más kihágást elkövetőknek büntetésként gyakran 1–2–3 stb. font viaszt kellett az egyháznak beszolgáltatniuk.¹¹⁹

A káromkodó személynek 1680-ban büntetésként egy forintot vagy két font (kb. fél kg.) viaszt kellett fizetnie.¹²⁰

Csíkkozmáson 1692-ben parázñaságért „megye követése és egy font viasz“ büntetése „az első vétket elkövető tisztátalan személynek“, a második vétekért három font viaszt vagy egy forintot kellett fizetnie.¹²¹

Különböző feljegyzésekben folyamatosan találunk adatokat a méhekről. Az 1721-es összeírás szerint a felcsíki hat faluban talált méhcsaládok száma azt bizonyítja, hogy Csík ezen részén is elterjedt a méhek házi tartása. A méhcsaládok száma:

Madaras	30
Dánfalva	13
Karcfalva	7
Jenőfalva	10

Szenttamás	8
Szentdomokos	<u>6</u>
	74

Ekkor Felcsíkon összesen 408, Alcsíkon 678, Kászonban 128, Gyergyóban 330, Csíokban összesen 1544 méhcsaládot írtak össze.¹²²

Az 1750-es összeírásakor is számba vették a méheket. A hat faluban számuk növekedett:

Madaras	49
Dánfalva	57
Karcfalva	18
Jenőfalva	26
Szenttamás	19
Szentdomokos	<u>41</u>
	210

Dánfalván ekkor Szabó Jánosnak és Szabó Bertalannak 6-6, Kajtár Jánosnak és Bőjte Péternek 5-5, Gergely Péternek, Boros Istvánnak 4-4 család méhe volt.¹²³

Csíokban az 1800-as években további fejlődés tapasztalható, mézet innen még külföldre is szállítottak.¹²⁴

A XIX. század végén papok, tanítók szakszerű méhészetbe kezdenek, környezetükben terjesztik, sőt egyesületet is alakítanak. Csíokban 1870-ben 2357 családot számláltak össze.¹²⁵

1901-re a csiki méhkasok száma 4777-re emelkedett.¹²⁶

A Tuszánodon tartott Székely Kongresszuson szintén sürgették a méhészet terjesztését.¹²⁷

A XX. században Felcsíkon tovább bővült a méhészettel foglalkozók száma. Egyik felkarolója és terjesztője a dánfalvi tanító, Paláncz Sándor volt, akit 1906-ban a Méhész Egyesület elnökévé választottak.¹²⁸

Paláncz Sándor később 19 esztendőn át Jenőfalván tanított, ott is terjesztője volt a méhészetnek. A II. világháborút követően Antal Kálmán Dánfalván tovább folytatta a méhész-tanítók hagyományait: maga is számos méhcsaládot gondozott, és tanfolyamot is tartott a lakosságnak.

A csíkszentdomokosi igazgató-tanító, Blénessy Károly szenvedélyesen ismertette a méhészet egészségi, de gazdasági hasznát is. Tovább szervezte a Méhész Egyesületet, amelynek 1929–1930-ban 100-nál több tagja volt 1200 méhcsaláddal.

Blénessy Károly a Csiki Lapokban rendszeresen megjelentette a méhészetről szóló írásait, mellette tanfolyamokat szervezett, népszerűsítette az eredményeket. Az akkor Gödöllőn megjelenő Méhtenyésztés című folyóiratban a főszerkesztő székelyföldi rovatot indított, amelynek szerkesztésével Blénessy Károlyt bízta meg. Munkássága elismeréséül az Erdélyi Méhészegyesület Nagy Aranyéremmel tüntette ki.¹²⁹

A madarasi papnak, Vilman Gézának 1933-ban 65 méhcsaládja volt, amely példaként szolgált a faluban.¹³⁰

A XX. század második felében a Hargita Kalendárium közölt több alkalommal is közölt olyan ismertetőket, amelyek a méhészet népszerűsítésével foglalkoztak.¹³¹

Napjainkban a Dánfalván havonta megjelent Csikdánfalvi Harangszó című újságban Szabó Imre gyakran lőzött ismertetőt a méhészetéről. Cikkeiben kitért a csiki méhészet jelentőségére, a méhcsaládok gondozására, számos betegség megelőzésében betöltött szerepére, ugyanis növeli a vörösvérsejteket, szabályozza a vérnyomást, a szív- és érrendszer betegségeit javítja, hasznos az asztma és bőrbetegség ellen. Idézi azon szót, hogy „Egy kaptár méz tíz orvost pótol”. Kitért a fajtákra: erdei harmatméz, erdei méz, fenyőméz a közismertek Felcsíkon. Dánfalván 2005-ben 255 méhcsaládot gondoztak.

Kiváló méhészként tartják számon Dánfalván Kató Barnabást, aki Bükalatt több mint száz családot gondozott. Továbbá még méhészkedtek több-kevesebb családdal: az Abos testvérek, Gyárfás, Lázár és Ágó, Gál János, Márton József, Szabó József („Hét-harisnyás”), Szabó József, Both Károly, Dobos János, Zsigmond Áron.

A mai méhészek közül meg kell említenünk Both Csaba nevét, aki 150-re, Szabó Imre 70-re szaporította a méhcsaládok számát. Sikerrel méhészkedik Gál Jenő és fia Ervin, valamint Albert Sándor.¹³²

A XX. század második felében meghonosodott az úgynevezett „guruló méhészet” vagy vándorméhészet, amelynek során a méhcsaládokat szállítják havasokra vagy alföldi vidékekre. A guruló méhészek például 2008-ban családonként 40 kg-ot pergettek, míg a nem vándorlók csak 8 kg-ot.¹³³

A méhek pusztulásának híre – mintegy figyelmeztetőként – érkezett hozzánk. 2008-ban közölték, hogy az Amerikai Egyesült Államokban 2006 óta folyamatosan eltűnnek a méhek. Nyomára sem akadtak, magyarázatot sem találtak. Feltételezések: okozói lehetnek a rovarirtó szerek, a parazita vagy kórokozók, lehetséges, hogy a méhek immunrendszere legyengült az elégtelen táplálkozás miatt, elősegítheti pusztulásukat a fertőzött víz is. Csupán 2008-ban az amerikai méhek 36 százaléka tűnt el nyomtalanul.

Mivel a méhek döntően befolyásolják a növények termesztését, az okok felderítésére és megszüntetésére az Államok törvényhozása több százezer dollárt szavazott meg.¹³⁴

Azzal zárhatjuk közlésünket, hogy 2005-ben Hargita megyében a Méhész Egyesületnek 220 tagja volt, és 7500 méhcsaládot tartottak nyilván, amit még mindig keveslünk a lakosság számához és a kínáló lehetőségekhez képest.¹³⁵

PÁSZTOROK

Az állattartásban fontos szerepük van a pásztoroknak. Régi hagyományra épülnek azok a szokások, amelyek a pásztorok fogadására, tennivalók szabályozására, elszámolásra vonatkoznak. Pásztorsághoz kapcsolódott Dánfalva első írásos említése is. 1535-ben György János és fia, Ferenc, valamint Ferencz Imre dánfalvi pásztorok voltak Szentmihály határában. Sőt említik a hat falu közös havasát, ahol az állatokat legeltették a pásztorok.¹³⁶

A pásztorláshoz a falutörvények egész sora kapcsolódik. Nem véletlen, hogy már az első falutörvényben 1581-ben a 21 törvénycikk közül csupán 5 olyan van, amely nincs valamely kapcsolatban az állattartással, de azokban is közvetve utalnak a falu állataira. Ezek a szabályok kitérnek az állatok őrzésére, a szénafű és vetés védelmére, amelyek már az „ennek előtte törvényünk szerint” is érvényben voltak.¹³⁷

A pásztorok fogadása, feladataik szabályba rögzítése, a tulajdonosok jogai és kötelezettségei, az őszi elszámolás módja igen fontos mozzanat a falu életében, hisz Imreh István fogalmazása szerint „a falu vagyonát bízták néhány emberre”.¹³⁸

Csík-, Gyergyó- és Kászsorszék vezetői, bizonyára a megelőző időszak gyakori vi-táinak elkerülése végett, 1650-ben, majd 1744-ben nyomtatásban tették közzé a pásztorkkal kapcsolatos követelményeket. Azt írták, hogy „Ezelőtt is volt constitucio, hogy mindenféle marhának tartanának pásztort“. Kitértek arra, hogy a megszabott szabályok be nem tartásáért 12 forint büntetést rónak ki. E szabályzatban a pásztorok kötelessége-ként írták: „kikelettől fogva a hó leestéig tartoznak pásztrolni a marhát“. A „felelő pász-tor“-nak épségben kellett visszaszolgáltatnia a rábizott állatokat.¹³⁹

Dánfalván és a felcsíki falvakban az állatok egyik részét a Hargitára, másikat a tá-voli havasokra hajtották.

Külön figyelmet érdemeltek a juhászok. Róluk szól az egyik legrégebb feljegye-zés is 1549-ből, amelyben a fogarasföldi bács részesedésére utaltak: „az majornak a sajt-ból heted jut.“

A juhok ügyeit a tízesekben alakult eszténa-társaságok közössége – amint már utal-tunk rá –, annak vezetői intézték.

Megfogadták a pásztort, amelyre a legtöbb helyen már decemberben-januárban sor került, megszabták a nyáj havasra indulásának idejét, legtöbbször május 1 és 15 között került rá sor, a hazatérést Szent Mihály napjában állapították meg. A bács kötelessége a nyáj őrzése mellett minden fejősjuh után 8 kg sajt és 1 kg orda átadása a gazdának, egyes helyeken 9 kg sajtot adtak.

A pásztor kötelességei között azt említették 1650-ben kiadott széki határozatban, hogy „A gyűjtők [juhászok] állapotjáról, noha ennek előtte is végezett volt a szék, hogy a munkájukban senki 10-nél különben ne adná a sajtot, tömlőt [bőrbe tömött túrót], ordát...“ A mezőn fejt juhok után tizedén, a havason legettetettnél kilencedén kell kiadniuk a sajtot és 1–2 kg ordát.¹⁴⁰

Csíkban mindenkor messze földön híres sajtot, túrót készítettek. Említettük már Bethlen Gábor elismerő szavait a székely túróról. Az 1778-ban kiadott műben azt írták a székely túróról: „A fenyvesek és borókások között elterülő száraz és napos hegyi tetőkön s a havasi legelőkön ... tenyészik a legtöbb bégető juhnyáj, amelyből áldásosan fakadnak a tejtermékek, a szopós és kétéves bárányok, a meddő juhok és a túrófélék. A túrósce-berben itt sajtokat készítettek, amelyeket aztán vagy sózva megfűstölnek és tartósítanak, s mi tulajdonképpen ezeket nevezzük sajtnak, vagy pedig sóval és kőménymaggal fűsze-rezve bevarrják fenyőkéregbe és fenyőtúró néven ismeretesek, vagy pedig az édes sajt legnagyobb részét a fa túróskelessel összegyúrva és sóval telítve, fahordócskába vagy töm-lőbe, vagy kiszáritott sima juhbőrbe helyezik, és általában tömlőtúró néven kedvelik, s Erdély több piacán minőségénél fogva szétkapkodják.“¹⁴¹

Néhol a gazda kötelességei közé tartozott, hogy az esztenára szállítson 2 és 1/2 kg kenyeret a pásztoroknak. A gyapjú és a bárány a tulajdonosé. A juhokat úgynevezett ko-sarakban helyezték el, ami azt jelentette, hogy bizonyos területet, ahová éjszakára re-kesztették a juhokat, bekerítették, az ottani trágyázást elárúsították. A kosarat „forgatták“. Szokásban volt, hogy egy heti trágyázásért 2–3 koronát kellett fizetni. A megegyezés leg-több helyen szóban történt, később írásba kezdték foglalni mind a jogokat, mind a köte-lezettségeket.¹⁴²

Napjainkig megőrizték a pásztorkodással kapcsolatos szokásokat. A gazda kötele-zettsége kiegészült azzal, hogy 2003-ban a pásztonak juhonként egy „túrókenyeret“ és 3 kg gabonát adtak, esetleg „bocskorpénzt is“. A pásztor 400 körüli juhot vállalhatott,

legalább 6 kutyát kellett tartania, mivel nagyon elszaporodtak a farkasok. Az esztenán tarthatott a juhait mellett tehenet, borjakat, sertéseket. A pakulárnak és a juhászbojtárnak megegyezés szerinti havi díj jár.¹⁴³ Dánfalván általában fejősjuhonként 7 kg sajtot, 1 kg ordát osztottak, a kecskékért 10 kg sajt és 1 kg orda járt.

A dánfalvi állatok mellé fogadnak helyi pásztorokat is, de általános a Gyimesről, Zágónból, Kovásznáról, Bodzafordulóról fogadott. Egy-egy társaság szerződést egy felvállaló pásztorral köt, ő gondoskodik a szükséges számú őrzőkről.

Az állatok összeszedése tavasszal történik. A felmelegedéstől függően legeltetnek a közeli réteken, azután az erdei kaszálókon, majd május 20-ig legkésőbb a havasokra és a nyári legelőkre hajtják.

ELVESZETT ÁLLATOK

A havasokra vagy csordákba hajtott állatokat gyakran vagy vadak támadták meg, és pusztították el, vagy tolvajok is eltulajdonították. Ilyenkor súlyos kár érte a tulajdonost, ezért a falubeliek segítségére siettek. A székely falvak ősi hagyománya volt, ha a kárt szenvedett ember egymaga nem tudott megbirkózni a baj elhárításával, a közösséget, sőt a szomszédos falvak lakóit is segítségül hívta. Kialakult szokássá vált, hogy tolvajt kiáltottak és a harangokat is félreverték, ha valakinek állatát lopták el. Elsősorban lovakat, teheneket, ökröket tulajdonítottak el, de elhajtottak juhokat, disznókat, sőt a baromfit sem kímélték.

A lovakat kellő gyorsasággal tudták elhajtani, a hegyeken át akár Moldvába is eljuttatni, mások viszont a Moldvában lopott lovat hozták Csikba.¹⁴⁴

Ilyen hívásra kötelessége volt mindenkinek azonnal segítségre sietni. Közös megegyezés szerint a távolmaradókat szigorúan megbüntették: kezdetben jog és jószágvesztéssel is járhatott, sőt a felnyársolást is törvénybe foglalták, később 200 forint büntetést, majd még kevesebbet szabtak ki. Bethlen Gábor fejedelemsége idején Gyulafehérváron foglalták törvénybe a tolvajlás üldözését, majd I. Rákóczi György 1632-ben az engedékeny bírák büntetését is törvénybe foglaltatta.¹⁴⁵

Az elveszett állatokat nyomuk szerint kezdték keresni. 1617-ben a gyulafehérvári országgyűlésen kitértek arra, hogy állatok eltűnése esetén első feladat a nyomok megtalálása, szélesebb körben keresése; ha pedig nem találják meg, a kárt meg kell téríteni. Ha a nyom a városba vezet, ahol a katonák szállása található, ott kell kideríteni a tettest, sőt ha megfelelő nyomra találnak, az eltulajdonítóknak büntetést kell fizetniük.¹⁴⁶

Az 1641-es törvény szerint az elveszett állatok nyomát követhetik a szomszédos Oláh országba is. „A tiszteknek is hírt tegyenek felőle“.¹⁴⁷

Olyan törvény is született 1668-ban, amelyben megfogalmazták: „szegénységünk gyakorta megtalálván székely atyánkfiai között gonoszul elveszett marhájokat“, s arról ha nem az előírt törvények szerint akarnak eljárni, egymás között megegyezhettek, és áldomást ihattak.¹⁴⁸

A csikiak az 1682. február 27-én Fogarason tartott országgyűlésen a Moldvába és Havasalföldre elhajtott állatok miatt panaszkodtak. Azt közölték, hogy „régóta fogva“ szenvednek különféle károkat „főként állatállományban“. Orvoslásában a fejedelem is segítsen.¹⁴⁹

Tán az eddigieknél is fontosabb a közösségnek az a segítőkészsége, amely a kárvallottak iránt kialakult. Az állatát elveszített embert gyakran a leszegényedés veszélyez-

tette. Ezért alakult ki, akár szokásnak is tekinthetően: a kárvallottat a falu lakossága anynyira segítette, hogy állatát pótolni tudja. Nem volt kötelező a segítségnyújtás, de azt is számításba kellett venni, hogy hasonló esetben, csak azt támogatják, aki maga is hozzájárult korábban falustársa megsegítéséhez.

A Felcsíkon kialakult segítő szokásról a jenőfalvi falutörvényben találunk feljegyzést. 1819. október 26-án arról döntöttek Jenőfalván, hogy mivel Szenttamási gyalogkatonára Bíró József „egy gonosz embertől eloroztatott marhájának nyoma a mű határukba kísértetett“, azért a bíró házánál megegyeztek a károssal, hogy novembernek első vasárnapján 22 rénesforintot fizetnek.

Jenőfalván 1840. november 16-án falugyűlésen tárgyaltak hasonló eseteket. Huszárkatonára Kozma István jelentette, hogy „gonosz emberek által egy tehene elkárosodott“. Kérése, hogy az eddigi szokás szerint a falu fizesse meg. A „közönségünk cassájából a nevezett károsnak“ 20 rénesforintot fizettek.

Huszárkatonára Márton Tamásnak ökre veszett el. A falugyűlés határozata szerint 15 rénesforintot fizettek. Szintén a fenti időpontban tartott gyülekezetben gyalogkatonára Gyenge Istvánnak egy elveszett hámos kancájáért 5 váltó magyar forint segítséget nyújtottak.

Jenőfalván rögzítették azt az eljárást is, amikor a kárvallottnak a falu lakói közösen adták össze a megállapított összeget. Azzal a kitételrel gyűjtöttek, hogy „erőltetés nincsen“, de aki nem vesz részt a közös segítésben, annak ha „efféle kára történnék, a nem léssen felvéendő“.¹⁵⁰

A későbbiekben a falvakban alakult közbirtokosság teremtett bizonyos alapot arra, hogy elemi csapás idején egy-egy személy segítségére tudjanak sietni.

ÁLLATI BETEGSÉGEK

Az emberi létet mind a földművelés, mind az állattenyésztés tudta biztosítani. Az időközönként jelentkező ragályos állatbetegségek jelentősen kihatottak a környezetre is. A bibliai közlésektől kezdve napjainkig számon tartott állatbetegségek jelentkezése és gyógyítása, esetleg terjedésének megelőzése az emberi közösség iránti kötelezettséget jelentette.

Erdélyben 1598-ban hatalmas járvány pusztította az állatokat. Rövid idő alatt – Szamosközy István közlése szerint – 300 000 juh és szarvasmarha pusztult el.¹⁵¹

1603-ban pestis tombolt Erdély-szerte, az éhínség „emberemlékezet óta“ nem tombolt hasonlóképpen. Kihatott az állatok pusztulására is. De az éhező emberek felfalták az állatokat, még a kutyákat is.¹⁵²

Hasonló éhségről írtak 1601- és 1602-ben. Ilyen esetet is feljegyeztek: „Nagy járvány pusztított ez esztendőben – 1604 – a lovak közt. Sok jó és értékes paripa hullott el, egész hirtelen, s nem használt semmi, amivel megmenthették volna őket a kártól. Egyesek úgy tartottak meg mégis néhányat közülük, hogy „3 napig nem adtak nekik enni, hagyták, hogy szomjazzanak“ – ezzel a módszerrel utóbb mégis sokat meg tudtak menteni.¹⁵³

Egyes esetekben bizonyos vész Európa-szerte pusztított. 1709-ben marhavész következett Európában 1 millió 500 000 állat pusztult el.

1711–1748 között sorozatos állatpusztulásról találhatunk feljegyzéseket. Cserei Mihály 1711-ben panaszkolta, hogy a históriákban sem olvasott arról, hogy „ilyen szertelen

és rendkívül való marhadöge lett volna valaha Erdélyben“ – a saját marhái is mind eldöglöttek.¹⁵⁴

Csik-, Gyergyó- és Kászsónszék küldöttei 1711. december 11-én Taplocán tartottak gyűlést. Elhatározták: képviselőiket Szebenbe küldik a Guberniumhoz, hogy közöljék: az adókövetéskor vegyék figyelembe, a szék teljesen elszegényedett, marhái a dögvész miatt elpusztultak.¹⁵⁵

Csikban 1717- és 1718-ban is az állatok „dögvészéről írtak“, és arról, hogy „szegénységünk éppen kétségbe esett, hogy az télen minden marhájok elvész“.¹⁵⁶

A következő években tovább fokozódott a panasz. 1720. májusában írták Csik-, Gyergyó- és Kászsónszék folyamodványában a Főkormányzéseknek: „ebben a hazában eddig oly mértékben nem tapasztalt szárazság miatt minden marháinkból kifogyánk, mert csak Molduvában több másfélezer marháinknál, kiket kiteleltetésnek okáért behajtottunk vala, egyszersem oda vesze, a többi marha – kóstnak szűk volta miatt majd mind eldöglenek.“¹⁵⁷

A döghalál ezekben az években szinte állandó jelleggel rettegésben tartotta a csíkiakat. A főkormányzék 1737. november 28-án rendeletet tett közzé, amelyben felszólítja a lakosságot, hogy szombatoként háromszor minden vallás hívei összegyűljenek, és áhítatos imádkozással, böjtöléssel „az Istennek haragját egy szívvel, lélekkel engeszteljük, mind döghalál és éhség édes hazánkba ne következzenek“.¹⁵⁸

A beteg állatokat minden helységben igyekeztek gyógyítani: szinte mindenik faluban élt olyan ember, aki elődjétől szerzett tudással gyógyította a különböző betegségekben szenvedő állatokat. Nagyobb járványok esetén országos, területi, széki intézkedésekre volt szükség.

Az 1700-as években jegyzett gyakori állatbetegségek és a fejlettebb gondolkodás következményeként Európában elkezdődött a szakszerű állatorvos-képzés.

Az állatbetegségek megelőzéséért és elhárításáért Csikban az 1800-as években számos intézkedést közöltek. Két Csik-, Gyergyó- és Kászsónszék főkirálybírája, csíkszentdomokosi Sándor Mihály 1809. december 1-jén levélben értesítette Felcsíkszék alkirálybíróját, a Taplocán élő Lázár Ferencet, hogy intézkedjék a szarvasmarha dögvész terjedésének megakadályozásáért. A katonai parancsnokság közölte, hogy Gyergyóban dögvész ütött ki, ezért a közelgő Luca-sokadalomban szarvasmarhák árusítását akadályozza meg.¹⁵⁹

Minden településre érvényes határozatot közöltek 1844-ben. A főhatárbíró feladatát jelölték meg. Kötelessége minden héten jelenteni az esetlege állatbetegségeket. Azt is határozták, hogy beteg állatot senki legelőre nem hajthat. Ekkor közölték a szükséges intézkedéseket a marhavész terjedésének megakadályozására és a juhhimlő kezelésére.

Nagy méretű állatpusztulásra került sor 1849-ben is. Csikban az első jelei júliusban mutatkoztak. Szeptember 13-án Felcsíkon a baromvásárokat betiltották, az állatokat pedig rendszeresen ellenőrizték.¹⁶⁰

Szeptember 20-án Kézdiszék alkirálybírája, Apor István azt közölte, hogy „Csíkszékben a marha dög kiütvén az ezen veszedelem elhárítására célzó régebbi [1839] felsőbb rendeletek pontosan teljesítenek.“ Továbbá elrendeli, hogy minden közlekedést akadályozzanak meg Csíkszékkel, amely szarvasmarhákkal történik. Csíkból bocskoros ember sem érkezhessen. Ez év november 22-én írták: Csikban 2400 szarvasmarha „elesett“, beteg mintegy 800.¹⁶¹

A marhagögvész megakadályozására Csíkban még 1850 novemberében is bizonyos intézkedéseket követeltek.

A marha-dögvész megakadályozására 1891-ben Ausztria–Magyarország, Csehország, Német császárság olyan szerződést kötött, amely szerint az állatokat eladó államok kötelesek a szállítmányt indításkor is, megérkezéskor is állatorvossal megvizsgáltatni. Amennyiben bárhol betegséget tapasztalnak, azonnal jelentik egymásnak.

Felcsíkon 1932-ben a száj- és körömfájás nagy veszteségeket okozott az állatállományban.¹⁶²

A XX. században nemzetközi egyezmények intézkedtek az állatbetegségek elterjedésének megakadályozásáért. Legutóbb állatok százait vágták le különböző betegségek elterjedésének visszaszorításáért. Ismeretes a madárinfluenza is, amikor a baromfi ezreit pusztították el ott, ahol jelentkezett a betegség.

A világon ma már bármely állatbetegség megjelenését figyelemmel követik, és azonnal intézkednek terjedésének megakadályozásáért.

KIÁLLÍTÁSOK

Az állattenyésztés fejlődésében jelentős szerepük volt a kölcsönös kapcsolatoknak. A csíkiak utazásai során, ahol fejlettebb és hasznosabb állatokat láttak, igyekeztek maguk is meghonosítani azokat. Később már időközönként kiállításokat is szerveztek, ahol egy helyen be tudták mutatni állataikat.

Amikor Mikó Imre szervezésében 1854-ben az Erdélyi Gazdasági Egyesület új alakult, egyik feladatának azt tekintette, hogy időközönként kiállításokat szervezzen, tanácskozásokat tartson, a fejlődést elősegítse.¹⁶³

A már említett Csíki Gazdasági Egyesület szintén szervezett mezőgazdasági kiállításokat: 1882-ben Csíkszeredában, 1883-ban Gyergyószentmiklóson, 1884-ben szintén ott. Külön ki kell emelnünk, hogy ez alkalommal cselédeket is jutalmaztak.

1890. október 13-án a mezőgazdasági kiállítás színhelye Karcfalva volt.

Az akkori Gazdasági Értesítőben azt írták róla, hogy a lovakat az egész megyéből hajtották a kiállításra, mennyiségileg, minőségileg is szép, jó állatok érkeztek, kiváló tenyésztésnek, hozzáértésnek bizonyosságai.

Hasonlóan értékelték a sertésenyésztést. Évekkel korábban Felcsíkra új tenyészsertéseket vittek, amelyekkel sikerrel felújították és javították a korábbi állományt. Kielegítőnek tartották a kiállított juhokat, elismeréssel szóltak a baromfi minőségéről, és figyelemre méltónak tartották a méhészet eredményeit.

Fejlődést tapasztaltak a juhállományban is, de viszonylag keveset mutattak be. Kielegítőnek találták a baromfiállomány és a méhészet fejlődését. Ellenben a szarvasmarhák várákozások alul maradtak. Egyik okának azt tartották, hogy Felcsíkon a nehezebb megélhetési körülmények miatt a kelletténél korábban járomba fogják állataikat, megéröltető feladatok elé állítják, így nem tudnak rendesen kifejlődni. Hiányolták, hogy a községi előljárók kevés figyelmet fordítottak a tenyészbikák beszerzésére.¹⁶⁴

Csíkban állatkiállításokra sor került az 1920–1930-as években is, majd 1940–1944 között.

Napjainkban több helyen felismerték a kiállítások ösztönző erejét, állatnépszerűsítő szerepét, a jobb fajták terjesztésének lehetőségét. 2002 áprilisában Dánfalván a Szarvasmarha-tenyésztők Egyesülete második alkalommal rendezett a tavaszi gazdanapokon állatkiállítást. A kiállítókat öt csoportban díjazták. A többször ellett tehének csoportjában díjazottak:

I. díj	Antal Csaba	Dánfalva
II. díj	Szabó Attila	Karcfalva
III. díj	Gáll Árpád	Dánfalva
Különdíj	Antal Vidor	Jenőfalva

A dánfalvi gazdák jó kapcsolatot alakítottak ki a svájci állattenyésztőkkel. Ők díszokleveleket osztottak, és díszharangot adtak át a versenyen.¹⁶⁵

Újabbban Felcsík több községében is rendeznek állatkiállításokat.

Melléklet

NÉV SZERINTI ADATOK A DÁNFAALVI ÁLLATTARTÁSRÓL

1619

Gyalogpuskások

Név	Ökör	Tehén	Ló	Disznó	Juh
Kovács Mihály	4	2	–	1	–
Antal György	4	1	–	11	–
Tamás Péter	2	1	–	1	–
Péter Tamás	–	7	–	6	6
Mihály Antal	4	4	–	3	–
Both Antal	2	1	1	6	8
Máthé János	4	3	–	–	–
Both Máté	2	–	–	–	–
Both Mihály	2	1	–	2	–
Lőrincz Péter	2	–	–	3	–
Both István	4	3	1	4	–
Böjthe Márton	4	–	–	–	–
Büjthe Mátlé	2	2	–	2	–
Balázs Jánosné	2	1	–	–	–
Bíró Jánosné	2	4	–	–	–
Nagy János	2	1	–	–	–
László Márton	–	2	–	1	–
Máthé Péter	2	2	–	–	–
Bányász Miklós	2	3	–	2	–

166

AZ ÁLLATOK MEGOSZLÁSA DÁNFALVÁN 1750

I. Név	II. Ökör, ló igásállat	III. Tehén	IV. Borjú	V. Juh, kecske	VI. Disznó	VII. Méhkas
Egytelkes nemes						
Csáki Péter	1	1				
Csáki Ferenc	4	1				
Csáki Lőrinc	1	1			2	
Csáki Ferenc	1					
Csáki János	4	1				
Csáki István	1	1		7		
Szabad székely						
Fülöp Péter	3	1		11	2	2
Ambrus Tamás	2					
Ambrus István	2				1	
Ambrus Mátyás		1				
Réty István	2				1	
Both Imre	4	2		29	5	
Ferencz Gergely	2	1			1	1
László Gergely	4	2			4	
Szóts Gergely	2	1		6	1	
Both Mátyás	5	2	2	1	1	
Albert Gergely	2			13	1	1
Antal Péter	3	1		9		1
Both Benedek						
Both András	5	2		19	1	
Both István						
Bálint István	2	1				
Böjthe Mihály	4	1		16	2	1
Lukács Mihály	3			8	1	
Ferencz Gábor	5	2	1	28	1	
Lukács Tamás	2	-	-	-	1	-
Gáll György	2	2	1	3		
Abrahám Márton	6	2	3	44	3	3
Szabó Mátyás	2		3	8	1	
Zsók Imre	3			1	1	1
Szabó Jakab	2		1			
Részeg Béla	2		1			
Ferencz Pál	2	2			1	
Zsók János	2	2			1	
Varga János		2				
Lukács Balázs				3		
János Péter	2	1			1	
Imre András	5	1		6	1	
Kristóf Ilyés	2	1	1		1	
Balázs János	2					1
Simon János	2	1		10	1	

I. Név	II. Ökör, jó igásállat	III. Tehén	IV. Borjú	V. Juh, kecske	VI. Disznó	VII. Méhkas
Kristóf Mátyás	3	2				
Gergely Péter	3		1	15	1	4
Kajtár Benedek	6	1	3	24	2	3
Kajtár István			1	15	2	1
Kajtár János	3	1		12		5
Jakab Lőrinc	2	1				
Horváth Ferenc						
Horváth Mátyás	4	1		10		
Horváth István		1				
Jakab Béla	2			3		
Kajtár Mátyás	2			6		
Bójtse Péter	2				1	5
Kajtár György	4	1		12	1	1
Páll Mátyás	3	1		8	1	
Antal József	2	1		5		
Ambrus István						
Ambrus Márton	2					
Szabó Péter						
Both Tamás		1			1	
Páll Benedek	3	1		12	1	
Both András	4	1		7	7	
Páll Mihály	3	2	1	23	2	
Both Tamás	2	1				
Both István	2	1			1	
Gergely György	2					
Both Péter	4	1		18	1	
Antal Mátyás	4	2		29	2	1
Gáll Márton	2					
Kajtár Benedek	1	2				
Fülöp István	2					
Kozma Márton	2			8	1	2
Zsigmond Lőrinc	6	2	2	38	1	1
Vizi Mihály	2	2		11		
Albert Mihály	2					
Albert Mátyás	3	1		1	1	3
György István	2	1				
Zsók György						
Szabó János						
Szabó Bertalan	5	4	6	41	5	6
Mihály István	1	2				
Tankó Mihály	1			5		
Gáll Mihály	2	2	2	5		
Bartalis Márton	2	1		3	1	
Zsók Péter	2		2			

I. Név	II. Ökör, ló igásállat	III. Tehén	IV. Borjú	V. Juh, kecske	VI. Disznó	VII. Méhkas
Gábor Sándor	2	1				
Gáll Imre	2	1		2		
Gáll András						
Gáll György	2		4	7	1	
Nagy György	2	1		4		
Albert János						
Albert Péter	5	1		20		
Albert Ferenc	2	1		9		
Csok Ferenc				6		
	6	1	3	11	2	1
Dobos János		1	1		2	
Bálint Miklós						
Bíró András	2				1	
Both János	2	1		6	2	3
<u>Ezek eltartottjai</u>						
László János		1				
<u>Szabad székeltek</u>						
Wittman Károly	2	1		3		
Péter Mihály						
<u>Jobbágycok</u>						
Kálmány János	5	1		20	2	
Kitsin György	4	2		22	2	
Boros István	1	2		8		
Fazakas György	5	1	2	15	1	4
Lovász Béla	2	1				
Lovász János	2	1				
Boér Miklós	3	2		5		
Boér István	6	1		64	2	
Boér György	2	1		12		
Boér János			1			
<u>Telektartozékkal rendelkező zsellérek</u>						
Oláh Bukur	2	3		21		
Oláh István		1		8		
<u>Telektartozék nélküli zsellérek</u>						
Milován	1	1				
Péter András						
<u>Vándorok</u>						
György András		1				

Bindire Kelemen	1				
Sebestyén János	2			1	
László Márton		2			

1. EMSZT IV. 1231–1233.
2. Balassa Iván 1989. 172.
3. Benkő Károly II. 1853. 61–62; Pál-Antal Sándor–Ördög Imre–Balázs Dénes–Miklós Márton 1996. 44
4. Pál-Antal Sándor–Ördög Imre–Balázs Dénes–Miklós Márton: 1996. 302.
5. Connert János dr. 1906. 72–74.
6. CSÁLvt F. 28. XVI. csomag 1066. sz.
7. Szabó T. Attila 2006. 17.
8. Benkő Károly II. 1853. 36.
9. Vitos Mózes II. 2003. 190.
10. T. Nagy Imre 1902. 27.
11. Csíki Lapok XLIII. évf. 48. sz. 1931. november 29. 3.
12. Csíki Lapok XLIV. évf. 25. sz. 1932. július 10. 4.
13. Venczel József 1980. 43.
14. Garda Dezső II. 2002. 265, 304–319.
15. Az adatokat Fibula László és Zsók Géza közölte.
16. Kajtár Sándor 2005. Csíkdánfalvi Harangszó I. évf. 3. sz. május 13. 4.

17. Csikdánfalvi Harangszó II. évf. 11. sz. 2006. 1.
18. Csikdánfalvi Harangszó IV. évf. 2. sz. 2008. 4.
19. Imreh István 1983. 277.
20. Garda Dezső I. 2002. 59–63.
21. Bővebben lásd: Csikdánfalva és adatok a felcsiki hat faluról. Ambrus-Mátyás Erzsébet Mária–Ambrus-Mátyás Árpád: Csikdánfalva mai helynevei. 233–244.
22. Garda Dezső 1999. 157. Eltér a Benkő József II. 1999. 224. adataitól.
23. Garda Dezső 1999. 175–223.
24. Imreh István–Pataki József 1992. 188.
25. T. Nagy Imre 1902. 27.
26. Csikdánfalvi Harangszó I. évf. 5. sz. 2005. 4. Kajtár Sándor közlése.
27. Pap István dr. 1984. 72–73.
28. SZOT I. 21.:XVIII. sz.; Egyed Ákos 2006. 41.; Szádeczky Kardoss Lajos dr.1993(1927). 39.
29. Imreh István–Pataki József 1992. 173.
30. Egyed Ákos 2006. 64.
31. Oláh Miklós 1542? 6.
32. Verancsics Antal é. n. 11.
33. EMSZT IX. 188.
34. SZOTÚS IV. 77–79.
35. Egyed Ákos 2006. 153.; SZOTÚS IV. 697–702.
36. SZOTÚS VI. 223–226. és 276–277.; a nevek az I. kötet 160–165.
37. Garda Dezső 1999. 329.
38. Garda Dezső 1999. 335.
39. SZOTÚS VII. 168. és 182.
40. EMSZT III. 643.
41. Garda Dezső 1999. 152–158; Benkő József adatai eltérnek: Felcsikon 674, Alcsikon 850, Gyergyóban 1076, Kászonban 105, összesen 2705 az összcírtak száma. Benkő József II. 1999. 225, 226, 250, 287.; Tarisznyás Márton 1982. 79. 2653-at írt.
42. Benkő Károly II. 1853. 87.; Vitos Mózes II. 2003. 209–211.
43. Vitos Mózes II. 2003. 211–212.
44. T. Nagy Imre 1902. 30.
45. Böződi György 1943. 271.
46. Az adatokat Imre Károly közölte.
47. Kajtár Sándor 2005. Csikdánfalvi Harangszó I. évf. 3. sz. május 13. 4.
48. A Mellékletben a neveket is közöljük.
49. SZOTÚS IV. 683–702.
50. Garda Dezső 1999. 155–157. Eltérő a Benkő József II. 1999. 225, 226, 250, 257. adataitól. Tarisznyás Márton 1982. 79. szerint 6264 tehén van.
51. Garda Dezső 1999. 175–223.
52. Benkő Károly II. 1853. 87.
53. Kozma Ferenc 1879. 216.; Vitos Mózes II. 2003. 198.
54. T. Nagy Imre 1902. 27–28. Eltérés 210.
55. Antal Imre 1979. 489.
56. Venczel József 1980. 89–91.
57. Pap István dr. 1984. 71–72.
58. Csikdánfalvi Harangszó II. évf. 4. sz. 2006. 1.
60. Gál Kálmán közlése. Csikdánfalvi Harangszó III. évf. 10–11. sz. 2007. 7.
61. Kajtár Sándor 2005. Csikdánfalvi Harangszó I. évf. 3. sz. május 13. 4
62. Az adatokat ifj. Zsók Géza (Kicsi) közölte.
63. Szent István király Intelmei és Törvényei. 2000. 42.
64. Szent István király Intelmei és Törvényei. 2000. 61.
65. SZOT VII. 202:1474. sz.

66. SZOT VII. 216:1488. sz.
67. Szádeczky Kardoss Lajos dr. 1993(1927). 78.
68. Oláh Miklós 1542? I. 6.
69. SZOT II. 321:CCCCVII. sz.
70. Szádeczky Kardoss Lajos dr. 1993(1927). 83–84.
71. SZOTÚS IV. 697–702.
72. Garda Dezső 1999. 133–158.; Benkő József II. 1999. adatai eltérnek:
Gyergyóban 1791, Felcsíkon 1663, Alcsíkon 1989, Kászonban 382,
összesen Csikban 5825, ami 99-el többet jelent az előzőnél. 225–226, 250, 257.
73. Garda Dezső 1999. 175–223.
74. Imreh István 1973. 49.
75. Antal Imre 1979. 489.
76. MNL I. 1977. 86; II. 689.
77. Pap István dr. 1984. 72–73.
78. Paládi-Kovács Attila 1977. 86–88.
79. SZOT I. 1–14: X. és XII. sz.
80. Györffy György 1984. 153.
81. SZOT II. 161:CCCXXXVI. sz.
82. EMSZT IX. 188.
83. Imreh István–Pataki József 1979. 147.
84. MGSz II. évf. 1895. 186.
85. Pap István dr. 1984. 75.
86. Garda Dezső 1999. 133–136, 155, 157. Eltérőek a Benkő József adatai
II. 1999. 225–226, 250, 257. Tarisznyás Márton 1982. 79. 49 451juhot közölt.
87. Garda Dezső 1999. 152–222.
88. Kozma Ferenc 1879. 216.
89. Vitos Mózes II. 2003. 190, 216.
90. T. Nagy Imre 1902. 31–32.
91. Venczel József 1980. 45.
92. Kajtár Sándor. Csikdánfalvi Harangszó I. évf. 3. sz. 2005. május 13. 4.
93. Az adatokat Fibula László és ifj. Zsók Géza (Kicsi) közölte.
94. SZOT II. 161:CCCXXXVI. sz.; uo. 182:CCCL. sz.
95. A neveket a Mellékletben közöljük.
96. SZOTÚS IV. 697–702; Egyed Ákos 2006. 153.
97. Benkő József II. 1999. 225–226, 250, 257. Tarisznyás 1982. 79.
kimutatása szerint Csik négy székében 7436 disznót irtak össze.
98. MGSz II. évf. 1895. 186.
99. Garda Dezső 1999. 175–223.
100. Kozma Ferenc 1879. 216.
101. T. Nagy Imre 1902. 30.
102. Venczel József 1980. 44.
103. Kajtár Sándor. Csikdánfalvi Harangszó I. évf. 3. sz. 2005. május 13. 4.
104. Az adatokat ifj. Zsók Géza (Kicsi) közölte.
105. MNL I. 1977. 225–228.
106. SZOT II. 161:CCCXXXVI. sz.
107. Garda Dezső 1999. 157.
108. Vitos Mózes II. 2003. 190.
109. T. Nagy Imre 1902. 32.
110. Venczel József 1980. 90.
111. Pap István dr. 1984. 75.
112. Énekek éneke 1962. 17.
113. Györffy György 1984. 153.
114. Endes Miklós dr. 1994(1938). 380.
115. Mikó Imte (szerkesztette és kiadja) 1855. 363, és 369.
116. EMSZT IX. 188.

117. Szádeczky Kardoss Lajos dr. 1994(1927). 158–159.
118. Endes Miklós dr. 1994(1938). 147.
119. Vitos Mózes II. 2003. 225.
120. Tarisznyás Márton 1982. 80.
121. Imreh István 1987. 236.
122. Benkő József II. 1999. 225–226, 250, 257.
123. Garda Dezső 1999. 175, 181, 188, 191, 193, 219.
124. Benkő Károly II. 1853. 88.
125. Kozma Ferenc 1879. 228.
126. T. Nagy Imre 1902. 32.
127. Székely Kongresszus. 2001. 43.
128. Csiki Lapok XLV. évf. 42. sz. 1933. október 15. 2.
129. Csiki Lapok XLIV. évf. 1932. 13, 17, 22, 34, 48., száma; a
XLV. évf. 1933. 4, 6, 18, 32, 36, 42, 43, 46; XLVI. évf. 1934. 19, 23, 32, 33, 41. sz.
130. Csiki Lapok XLV. évf. 4. sz. 1933. január 4. 2.
131. Hargita Kalendárium 1970. 222.; 1974. 227.; 1978. 169.; 1982. 156.; 1985. 92.
132. Csikdánfalvi Harangszó I. évf. 3. sz. 2005. május 13. 4., az I–IV évfolyamai. Az adatokat Szabó Imre közölte.
133. Hargita Népe XX. évf. 209. sz. 2008. szeptember 9. 1.
134. Háromszék 5415. sz. 2008. július 1. 6.
135. Bíró Blanka Krónika VIII. évf. 30. sz. 2006. február 14. 9.
136. Benkő Károly II. 1853. 61–62.; Garda Dezső 1999. 41.
137. Imreh István 1983. 275–278.
138. Imreh István 1973. 186.
139. Imreh István–Pataki József 1992. 194.
140. Imreh István–Pataki József 1992. 197.
141. Benkő József II. 1999. 209–210.
142. T. Nagy Imre 1902. 31.
143. Kristó Tibor 2004 XV. évf. 21. sz.; 2003. január 28. és XVI. évf. 14. sz. 2004. január 20.
144. Imreh István–Pataki József 1992. 288–292.
145. Kiss András 1999. 232–236.
146. Aprobata, Compilata 1815. 259–260.
147. Aprobata, Compilata 1815. 176–177. Art. XIX.
148. Compilatae Constitutiones... 1779.. II. rész 51. III. Tit. VIII. Art XIV.
149. EOE. XVII. 257.
150. Imreh István 1973. 104–106.
151. Garda Dezső 1999. 26.
152. Krauss György é. n. 80–81
153. Krauss György é. n. 83.
154. Idézi Imreh István–Pataki József 1982. 182.
155. SZOT VII. 179:1460. sz.
156. SZOT VII. 237:1502. sz.
157. SZOT VII. 238:1521. sz.
158. SZOT VII. 387:1603. sz.
159. CSÁLvt F. 28. V. csomag 363. sz.
160. SÁLvt F. 28. Nr. 109. 13.
161. SÁLvt F. 29. Nr. 767. és 788. sz. 6. és 29. 1849.
162. Csiki Lapok XLIV. évf. 22. sz. 1932. június 19. 4.
163. Egyed Ákos 2004. 77.
164. Endes Miklós dr. 1994(1938). 375.
165. Kristó Tibor 2002. Hargita Népe XIV. évf. 91. sz. április 22.
166. SZOTÚS IV. 698–699.
167. Garda Dezső 1999. 175–178.